

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

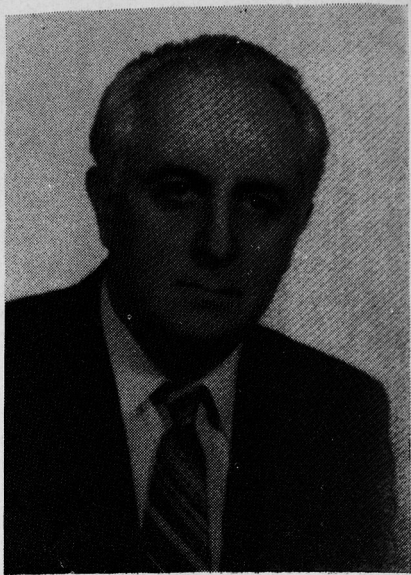
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

ԳԱԳԻԿ ԽՈՐԵՆԻ

ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ГАГИК ХОРЕНОВИЧ
САРКИСЯН

ԵՐԵՎԱՆ





НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
МАТЕРИАЛЫ К БИОБИБЛИОГРАФИИ
УЧЕНЫХ АРМЕНИИ

№ 47

ГАГИК ХОРЕНОВИЧ
САРКИСЯН

Вступительная статья В. Б. БАРХУДАРЯНА, М. А. ДАНДАМАЕВА
и П. М. МУРАДЯНА

Библиография составлена Р. А. БАБАДЖАНЫН

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИТУТЮН» НАН РА
ЕРЕВАН

1998

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ**

**ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՆՅՈՒԹԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԿԵՆՍԱՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ**

№ 47

**ԳԱԳԻԿ ԽՈՐԵՆԻ
ՍԱՐԳՍՅԱՆ**

*Ներածականը՝ Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻ, Մ. Ա. ԴԱՆԴԱՄԱՆԵՎԻ և
Պ. Մ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ*

Մատենագիտությունը կազմել է Ռ. Ա. ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆԸ

**ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ**

1998

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի
բյուրոյի երաշխավորությամբ և ՀՀ ԳԱԱ ֆունդամենտալ գիտական
գրադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական կոլեգիա Հ. Գ. ԲԱԿԼԱՎԱԶՅԱՆ, Գ. Բ. ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ,

Ռ. Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ,

Վ. Ս. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ (նախագահ)

Պատասխանատու խմբագիր՝ Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ

Печатается по рекомендации бюро Отделения гуманитарных
наук НАН РА и по решению ученого совета Фундаментальной
научной библиотеки НАН РА

Редакционная коллегия:

О. Г. БАКЛАВАДЖЯН, Г. Б. ГАРИБДЖАНЫН,

Р. М. МАРТИРОСЯН, В. С. НАЛБАНДЯН (председатель)

Ответственный редактор: В. Б. БАРХУДАРЯН

ՀՀ ԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ
ԿԱԿԻՈ ԽՈՐԵՆԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐԸ

Կադիկ Խորենի Սարգսյանը ծնվել է 1926 թ. ապրիլի 6-ին Երևանում:
1943 թ. ավարտել է Երևանի Կրուպսկայայի անվ. Հայկական միջնակարգ
դպրոցը:

1950 թ. ավարտել է Լենինգրադի Համալսարանի պատմության ֆակուլտետը:
1951—1954 թթ. ՍՍՀՄ ԳԱ պատմության ինստիտուտի Լենինգրադի բաժան-
մունքի առաջիկան:

1954 թ. շնորհվել է պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական առ-
աինան:

1954—1971 թթ. աշխատել է ՀԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտում:
1954—1956 թթ. կրտսեր գիտաշխատող, 1956—1962 թթ. ավագ գիտ-
աշխատող, 1962—1966 թթ. գիրեկտորի տեղակալ՝ գիտական գծով,
1966—1971 թթ. բաժնի վարիչ):

1956—1962 թթ. ՀՍՍՀ ԳԱ Հասարակական գիտությունների բաժանմունքի
գիտնական քարտուղար:

1967 թ. շնորհվել է պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական առ-
աինան:

1967—1972 թթ. Երևանի պետական Համալսարանի արևելագիտության ֆա-
կուլտետի դասախոս:

1971—1994 թթ. ՀՀ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն:

1974 թ. ընտրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ:

1977—1984 թթ. Վ. Բրյուսովի անվան ռուսաց և օտար լեզուների ինստի-
տուտի դասախոս:

1978 թվականից ՀՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանգեմի» խմբագրական
խորհրդի անդամ:

1981 թ. ստացել է պրոֆեսորի գիտական կոչում:

- 1984 թ. ընտրվել է Արևելագետների համամիութենական ասոցիացիայի հայկական մասնաճյուղի նախագահ:
- 1985 թ. արժանացել է Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի՝ «Հայ ժողովրդի պատմություն» ութհատորյակի կազմելուն մասնակցելու համար:
- 1985 թվականից Պատմական գիտությունների սիրիական ընկերության պատվավոր անդամ:
- 1985—1995 թթ. Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի անդամ:
- 1986 թ. ընտրվել է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս:
- պարգևատրվել է Հայկական ՍՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության պատվոգրով՝ ծննդյան 60-ամյակի առթիվ:
- 1988—1990 թթ. Հայկական ՍՍՀ ԳԱ փոխպրեզիդենտ և խմբագրական հրատարակչական խորհրդի նախագահ:
- 1989 թվականից «Вестник древней истории» հանդեսի խմբագրական խորհրդի անդամ:
- 1994 թ. արտաքին կապերի և միջազգային գիտական կենտրոնների հետ համագործակցության գծով ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ:
- 1994 թվականից ՀՀ ԳԱԱ հումանիտար գիտ. բաժանմունքի պատմական գիտ. պրոբլեմային գիտխորհրդի նախագահ:
- 1995 թվականից ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս - քարտուղար:

**ОСНОВНЫЕ ДАТЫ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АКАДЕМИКА НАН РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ГАГИКА ХОРЕНОВИЧА САРКИСЯНА**

- Гагик Хоренович Саркисян родился 6 апреля 1926 г. в Ереване.
- 1943г. Окончил Ереванскую армянскую среднюю школу им. Крупской.
- 1950г. Окончил исторический факультет Ленинградского университета.
- 1951-1954гг. Аспирант Ленинградского отделения Института истории АН СССР.
- 1954г. Присуждена ученая степень кандидата исторических наук.
- 1954—1971гг. Работал в Ин-те истории АН АрмССР (1954—1956гг. —младший научный сотрудник, 1956—1962гг.—старший научный сотрудник, 1962—1966гг.—заместитель директора по научной части, 1966—1971 гг.—заведующий отделом).
- 1956—1962гг. Ученый секретарь Отделения общественных наук АН АрмССР.
- 1967г. Присуждена ученая степень доктора исторических наук.
- 1967—1972гг. Преподавал на фак-те востоковедения Ереванского гос. университета.
- 1971—1994гг. Директор Ин-та востоковедения НАН РА.
- 1974 г. Избран членом-корреспондентом АН АрмССР.
- 1977—1984гг. Преподаватель Ин-та русского и иностранных языков им. В. Брюсова.
- С 1978 г. Член редакционного совета «Историко-филологического журнала» НАН РА.
- 1981г. Присвоено ученое звание профессора.
- 1984г. Избран председателем Армянского отделения Всесоюзной ассоциации востоковедов.
- 1985г. Удостоен Государственной премии АрмССР за участие в составлении «Истории армянского народа» в 8 т.

С 1985 г. Почетный член Сирийского общества исторических наук.
1985—1995гг. Профессор фак-та истории Ереванского гос. уни-
верситета.

1986г. Избран академиком АН Армянской ССР.

— Награжден Почетной грамотой Президиума Верховного Со-
вета Армянской ССР к 60-летию со дня рождения.

1988—1990гг. Вице-президент АН АрмССР и председатель Редак-
ционно-издательского совета.

С 1989 г. Член редколлегии «Вестника древней истории» АН СССР.

1994г. Вице-президент НАН РА по внешним связям и сотрудни-
честву с международными научными центрами.

С 1994г. Председатель проблемного ученого совета исторических
наук гуманитарного отделения НАН РА.

С 1995г. Вице-президент, академик-секретарь отделения гумани-
тарных наук НАН РА.

ԿՅԱՆՔԻ, ԳԻՏԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԵՎ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանը ծնվել է 1926 թ. ապրիլի 6-ին Երևանում, ճանաչված գրականագետ պրոֆ. Խորեն Սարգսյանի ընտանիքում: Ավարտել է Երևանի Կրուպսկայայի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցը: 1946—1950 թթ. ուսանել է Լենինգրադի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետում, մասնագիտանալով հին պատմության ամբիոնում՝ անտիկ շրջանի պատմության գծով: Սովորել է հունարեն և լատիներեն լեզուները: Այստեղ նրա ուսուցիչներն են եղել ակադեմիկոս Վ. Վ. Ստրովին, պրոֆեսորներ Ս. Ի. Կովալյովը, Քս. Մ. Կոլոբովան: Զուգահեռաբար հաճախել է նույն համալսարանի արևելյան ֆակուլտետում սեպագրագիտական-ասուրագիտական առարկաների և աքքադերեն (ասուրա-բաբելոներեն) և ուրարտերեն լեզուների դասընթացները, որոնք վարում էր խոշոր արևելագետ Ի. Մ. Դյականովը: Նրա ղեկավարությամբ է գրել նաև իր դիպլոմային աշխատանքը՝ էրմիտաժում պահպանվող սելեկյան շրջանի բաբելական սեպագիր շրնթերցված սալիկների ուսումնասիրության հիման վրա՝ «Հելլենիստական Բաբելոնիայի քաղաքը և տաճարը» վերնագրով: Այդ աշխատությունը և սալիկների համապատասխան հավաքածուն այնուհետև հրապարակել է «Вестник древней истории» հանդեսում (1952, 1953, 1955 թթ.):

1951—1954 թթ. Գ. Սարգսյանն անցել է ասպիրանտուրա ԽՍՀՄ ԳԱ պատմության ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքում՝ պրոֆ. Մ. Ե. Սերգեյենկոյի ղեկավարությամբ: 1954 թ. հաջողությամբ պաշտպանել է «Հին Հայաստանի քաղաքը» թեկնածուական ատենախոսությունը և վերադարձել Երևան, աշխատանքի անցել պատմության ինստիտուտում որպես կրտսեր, ապա՝ ավագ գիտաշխատող:

Գ. Սարգսյանի հետագա առաջընթացի նշանաձողերն են. Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հասարակական գիությունների բաժանմունքի գիտնական քարտուղար (1956—1962), պատմության ինստիտուտի փոխտնօրեն գիտության գծով (մինչև 1966 թ.), իր ստեղծած՝ հին պատմության բաժնի վարիչ (մինչև 1971 թ.), Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի նորաստեղծ արևելագիտության ինստիտուտի առաջին տնօրեն (մինչև 1994 թ.), նույն ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ (1988—1990 թթ.), վերստին նույն ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ, հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար (1995—մինչև օրս):

Գ. Խ. Սարգսյանը պատմական գիտությունների դոկտոր է 1967 թ., պրոֆեսորի կոչում ստացել է 1981 թ., 1974 թ. ընտրվել է Հայաստանի ակադեմիայի թղթակից-անդամ, 1986 թ.՝ ակադեմիկոս:

Գ. Սարգսյանն այժմ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի սեպագրական քաղաքակրթությունների բաժնի վարիչ է, նույն ինստիտուտի ատենախոսությունների պաշտպանության գիտական խորհրդի նախագահ, պատմության, հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտների, Մաշտոցի անվան Մատենադարանի և այլ հաստատությունների գիտական խորհուրդների անդամ: Նա «Պատմա-բանասիրական հանդես», ինչպես նաև «Вестник древней истории» (Մոսկ-

վա) հանդեսների խմբագրական հանձնաժողովների անդամ է, «Հայաստան-Հունաստան» ընկերության նախագահ, Սիրիայի գիտության պատմության ընկերության պատվավոր անդամ: Ժամանակին եղել է ԽՍՀՄ արեւելագետների ընկերության Հայաստանի մասնաճյուղի նախագահ:

Գագիկ Սարգսյանի գիտական գործունեությունը սկզբից մինչև օրս ընթանում է երկու ուղղությամբ՝ հայագիտության և սեպագրագիտության-ասուրագիտության¹: Հարկ է նշել, որ նրա ստեղծագործական խառնվածքին միշտ հատուկ է եղել պատմության կոնկրետ խնդիրները պատմական լայն համատեքստում դիտելու հատկությունը:

Այդպիսի մոտեցումներն ի հայտ են եկել հայագիտության ասպարեզում նրա կատարած հենց առաջին քայլերից: Այսպես, Գ. Սարգսյանի հետաքրքրությունը հին Հայաստանի քաղաքի նկատմամբ անմիջականորեն կապված էր հելլենիստական դարաշրջանի հունական պոլիսների, ինչպես և Բաբելոնիայի՝ իր իսկ հայտնաբերած «տաճարա - քաղաքային համայնքի» վերաբերյալ նրա ուսումնասիրությունների հետ: Իրանց ղուգահեռ դիտարկումն է, որ գիտնականին հնարավորություն է տվել արժեքավորելու աղբյուրների՝ հին Հայաստանի քաղաքին վերաբերող չափազանց սուղ տեղեկությունները:

«Тигранакерт. Из истории древнеармянских городских общин» (Մոսկվա, 1960) իր առաջին մենագրության մեջ նրան հաջողվել է ցույց տալ, որ հին Հայաստանի քաղաքները ներկայացրել են հելլենիստական դարաշրջանին հատուկ կիսաինքնավար քաղաքային համայնքների տարատեսակներից մեկը:

¹ Տե՛ս ստորև, էջ 26:

Նշված մենագրության մեջ արդեն արծածված է նաև հին Հայաստանի սոցիալ - տնտեսական կառուցվածքի խնդիրը՝ իր մի շարք հոդվածներում և «Հին Հայաստանի սոցիալ - տնտեսական զարգացման ուղիների մասին» (Երևան, 1962) մենագրությամբ նա փորձել է գտնել այդ վիճահարույց և դժվարագույն պրոբլեմի լուծումը, Հայաստանին հատկացնելով ժամանակի՝ աշխարհին հատուկ ստրկատիրական հասարակությունների համակարգում իր ուրույն տեղը, որը բնութագրվում է անտիկ՝ հունա-հռոմեական հասարակություններին հատուկ դասական ստրկությունից իր ունեցած մեծ տարբերություններով։ Մասնավորապես դաստակերտազարակներին նվիրված հոդվածներում (Երևան, 1962, Փարիզ, 1968) նա ցույց է տվել, որ հին Հայաստանի «մշակ» ստրուկների կարգավիճակը շատ մոտ է եղել ճորտականին։

Հին Հայաստանի քաղաքական պատմության բնագավառում Գ. Սարգսյանի հետազոտությունների արդյունքները շարադրված են մի շարք հոդվածներում (Երևան, 1965, 1966, 1986, 1981), ինչպես և «Հայ ժողովրդի պատմության» ութ-հատորյակի առաջին հատորի՝ նրա գրչին պատկանող «Հայաստանը հելլենիստական դարաշրջանում» ծավալուն բաժնում (Երևան, 1971)։ Նրա մշակած հարցերից հատկապես պետք է նշել երեքը։ Հունա - հռոմեական աղբյուրների բնագրային մանրակրկիտ քննությամբ նա կարողացել է հաստատել՝ նեկ մ.թ.ա. 3-րդ դարի վերջի—2-րդ դարի սկզբի Հայաստանի ծայրահեղ բարդ իրավիճակի մասին պատկերացումները, երբ Հայաստանը կազմող չորս թագավորությունները՝ Մեծ Հայքի, Փոքր Հայքի, Մոփքի, ինչպես և Կոմմագենեի, որտեղ իշխում էին հայկական Երվանդական դինաստիայի շառավիղները, պայթար էին մղում Սելևկյանների դեմ իրենց անկախության

Համար: Գ. Սարգսյանը վեր է հանել այդ շորս պետությունների ճակատագրի համանմանությունն ու առանձնահատկությունները (Երևան, 1969):

Մյուսը դրան հաջորդած մ. թ. ա. 2-րդ դարի առաջին կեսի ժամանակաշրջանն է: Գ. Սարգսյանին հաջողվել է ամատապես վերանայել և ի նորո լուսաբանել այդ հետաքրքրագույն շրջանը և նրա «հերոս» հայոց արքա Արտաշես 1-ի գործունեությունը:

Արտաշես 1-ը հանդես եկավ որպես հայոց պատմության խոշորագույն զորավար և բարեփոխիչ գործիչներից մեկը, որի օրոք Հայաստանն ապրեց հողերի միավորման, միջազգային համարում ունեցող խոշոր պետության ստեղծման, երկրի տնտեսական և վարչական կյանքի կարգավորման, թագավորական իշխանության հեղինակության շեշտակի վերելքի, Արտաշատ մայրաքաղաքի հիմնադրման և այլ պատմական գործընթացների: Արտաշես 1-ի գործունեության այս նոր գնահատմամբ պարզվում են նաև նրա թոռան՝ Տիգրան Մեծի ունեցած հաջողությունների բուն ակունքները:

Երրորդ գրվագը խիստ հատկանշական է Սարգսյանի՝ որպես հայագետ - ասուրագետի համար: Նրան հաջողվել է լուծել Տիգրան Մեծի երեք որդիների, մեկը մյուսին հաջորդած, հոր զեմ ապստամբելու պատճառների հետ կապված առեղծվածը: Դրա համար նա ներգրավել է միանգամայն անսպասելի աղբյուր՝ հեռավոր Բաբելոնիայի հելլենիստական դարաշրջանի աստղաբաշխական-սեպագրական մի օրագրի՝ պատմական ժամանակագրություն պարունակող տվյալները, որոնցում հիշատակվում է Տիգրան Մեծի որդի Տիգրան Կրտսերը: Դրանով բացվում է նաև հայ-բաբելոնական այդ ուշ շրջանի հարաբերություններից մի հետաքրքիր էջ (Երևան, 1991, Բեռլին, 1994):

Գ. Սարգսյանը նշանակալի վաստակ ունի նաև Հայաստանի օտարալեզու վիմագրական կոթողների Արտաշես 1-ին արամեերեն և Գառնիի ու Տիգրանակերտի հունարեն արձանագրությունների հետազոտման գործում (Երևան, 1965, Մոսկվա, 1966, 1981):

Գիտնականի նախասիրությունների շրջանակում է նաև հայոց մշակույթը, հատկապես նախաքրիստոնեական, նախամեսրոպյան հոգևոր մշակույթի, լեզվի պատմությունը:

Այդպիսին են նրա աշխատությունները՝ նվիրված հին Հայաստանում հելլենիստական խոշոր տերությունների օրինակով իշխող թագավորի (նաև թագահիների) և նրա նախնիների աստվածացման և պաշտամունքի (որ, իհարկե, ուներ նաև ազգագրական արմատներ) հայտնաբերմանն ու մանրամասն հետազոտությանը (Մոսկվա, 1960, 1966, Երևան, 1968):

Այնուհետև, ի մի հավաքելով անտիկ և հայկական աղբյուրների սուղ տվյալները, Գ. Սարգսյանին հաջողվել է վերհանել Հայաստանի հողի վրա նախամեսրոպյան շրջանում գոյություն ունեցած հունալեզու պատմագրության մի ամբողջ շղթա, որը դրեթե անընդմեջ ձգվում է Տիգրան Մեծի օրերից մինչև 4-րդ դար՝ հայոց ոսկեդարի նախադուռը և, հեղինակի համոզմամբ, դարձել է 5-րդ դարում հայ ազգային պատմագրության սկզբնավորման և ծաղկման նախապայմաններից ու գործոններից մեկը (Երևան, 1969):

Գ. Սարգսյանը շահագրգռված է նաև լեզվաբանության խնդիրներով: Անդրադառնալով հայ մատենագրության ոսկեդարյան «պայթյունի» շատերին հետաքրքրող պատճառների ու նախադրյալների վիճահարույց խնդրին, նա առաջարկել է դրան նախորդող շրջանում հայ իրականության մեջ քրիստո-

նեական դավանանքի այլալեզու, այսինքն՝ հունարեն կամ ասորերեն գրավոր տեքստից անմիջականորեն բանավոր հայերենով (իր առաջարկած եզրի համաձայն՝ «հետերոէպիկ») քարոզման համակարգի գոյության տեսությունը: Քարոզի այդ տեսակը, նրա կարծիքով, երկար ժամանակ սպասարկել է քարոզչության, ապա՝ եկեղեցու կարիքները և, մի կողմից, համապատասխան հայերեն տերմինաբանություն նախապատրաստելով, էսպես հեշտացրել է ոսկեդարյան թարգմանիչների գործը, բայց, մյուս կողմից, որոշ չափով խոչընդոտել է հայոց գրերի ստեղծմանը՝ Մաշտոցին նախորդած ժամանակաշրջանում (Երևան, 1978, Հայդեյրերգ, 1993):

Հայ ժողովրդի կազմավորման և հայոց հին պետականության ձևավորման հարցերը նույնպես շնն շրջանցվել Գ. Սարգսյանի ուսումնասիրություններում: Հայագիտության այս կարևորագույն և, սակայն, առայժմ հստակ ձևակերպում չգտած խնդիրների մեկնաբանմանը նվիրված «Ուրարտական տերությունը և հայերը» հետազոտության մեջ (Երևան, 1988) նա, հստակ տարբերակելով ժողովրդի ծագումը նրա կազմավորումից, ջանացել է վերականգնել հայ ժողովրդի ազգաստեղծման գործընթացին մասնակից էթնիկական խմբերի տեղաշարժերի ժամանակագրական և աշխարհագրական շրջանակները, ըստ կարելույն պարզել դրանց պատմական համադործակցության բնույթը և կոնկրետ դրսևորումները: Մասնավորապես նա հաջող փորձ է արել լուսաբանելու հայկական ցեղերի՝ Հայկական լեռնաշխարհով մեկ տարածման բրնույթն ու բնթացքն Ուրարտական տերության առաջացումից առաջ, նրա գոյության օրոք և նրա անկումից հետո, ընդհուպ մինչև հայ ժողովրդի կազմավորման ավարտը և առաջին համահայկական պետության ստեղծումը:

Հաջորդ աշխատության մեջ՝ նվիրված Մովսես Խորենացու պահպանած՝ Հայկի և Հայկյանների առասպել-ավանդության պատմական զարգացման փուլերի խնդրին, նա սեպագրական աղբյուրների լույսի ներքո, մի շարք նոր հիմնավորումներով ամրապնդել է նշված առասպելի իսկատիպ բնույթը և առաջարկել նրա՝ ժամանակի ընթացքում մասնակի փոխակերպման նոր մոդել (Թեզարամա — «Տուն Թորդումայ» երկրի, որպես Հայկի և Հայկյանների շվակեաի փոխարինումըն առասպելում Բարելոնով՝ Աստվածաշնչի աղդեցության ներքո), որի ընդունմամբ մեծապես ավելանում է առասպելի ընդհանուր համապատասխանությունը բուն պատմական գործընթացին (Երևան, 1992):

Գ. Սարգսյանի գիտահետազոտական հետաքրքրությունների շարքում առանձնակի տեղ է գրավում Պատմահայր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: Սույն խնդիրն իր խոր ու ծավալուն հարցադրումներով տեսականորեն, գիտական գործունեության ամբողջ ընթացքում զբաղեցրել է նրան և քննարկվել նրա երեք մենագրություններում և տասնյակ հոդվածներում:

Հենց սկզբից, Խորենացու երկը Գ. Սարգսյանը գիտարկել է ավանդական խորենացիագիտության համար անսովոր հայեցակետերից, ջանալով առաջին հերթին մտնել Պատմահոր ստեղծագործական աշխարհը, աշխատանքը: Այսպես, առժամանակ մի կողմ դնելով նրա՝ աղբյուրներին արած բազմաքանակ հղումները, գիտնականը անմիջականորեն դիմել է «Պատմության» բուն տեքստից նրա բաղմարնույթ աղբյուրների և նրանցից Խորենացու ստացած նպաստի ճանաչմանը: Նա պարզել է, որ արտաքին գրավոր աղբյուրները (Աստվա-

ծաշունչ, Եվսերիոս Կեսարացի և այլն), օժանդակելով խորե-
նացուն համաշխարհային պատմության լայն հետնախորքի
վրա իր ժողովրդի պատմության դիտարկմանը, բուն Հայաս-
տանի համար շատ քիչ բան են տվել: Գ. Սարգսյանը պար-
զել է նաև Պատմահոր ներքին, նախամաշտոցյան գրա-
վոր հանրահայտ աղբյուրների (Մար Աբաս Կատինայի և, ըստ
Մ. Աբեղյանի՝ «Հյուսումն պիտոյից» մատյանի) կողքին իր
կարևորագույն տեղն ունի Օղյումպ բուրմի «Մեհենական պատ-
մությունը»: Բանավոր աղբյուրների (առասպելների, ավան-
դությունների, ասքերի, երգերի) կողքին առանձնացրել է նյու-
թական աղբյուրներից (հուշարձանների, քաղաքների, ամրոց-
ների, շրանցքների, ավերակների դիտարկումներից ու մտովի
վերականգնումից) ստացած տեղեկությունների տեղը, սյար-
զարանել խորենացու լեզվական աղբյուրների՝ հատուկ ա-
նունների ստուգաբանությունների, ինչպես և «գրական» աղ-
բյուրների՝ իրեն դուր եկած այլևայլ մատյաններից փոխա-
ռած «ոճական նյութի»՝ առանձին արտահայտությունների,
նախադասությունների ու հատվածների տեղն ու դերը:

Գ. Սարգսյանի հաջորդ քայլը դեպի Պատմահոր աշխա-
տանոցի ընդերքը եղել է այն հարցադրման պատասխանը, թե
աղբյուրների այս ճոխ ներկայակից (որը հեղինակն իրա-
վացիորեն համեմատում է արդի պատմաբանի աղբյուրային
լայն բաղաչի հետ) ստացած խայտաբղետ և, անշուշտ, հա-
ճախ նաև իրարամերժ տեղեկություններից ինչպես է խորե-
նացին կերտել իր «պերճ ու ողորկ» (Պատմահոր բառերն են
հունական առասպելների մասին), ներքին հակասություննե-
րից լիովին զուրկ «Պատմությունը»:

Դարձյալ դիմելով բուն տեքստի քննությանը, Գ. Սար-

գըսյանը հայտնաբերել է ժողովված տվյալների մշակման երկու աստիճան կամ փուլ: Առաջին փուլում, իր շափանիշների կիրառմամբ, խորենացին նյութը բաժանել է պիտանի (անհրաժեշտ), մասամբ պիտանի և ոչ պիտանի մասերի: Սրանցից երրորդը նա անտեսել է, իսկ երկրորդը՝ «ճշմարտեցրել» (Պատմահոր՝ առասպելներից բանականը զտելու մեթոդին տված Մ. Աբելյանի հաջող բնորոշմամբ): Այս փուլում վերանում էր նյութի ներքին հակասականությունը:

Երկրորդ փուլը, ըստ Գ. Սարգսյանի, եղել է զտված նյութը մեծ և փոքր համակարգերի մեջ միավորումը: Համակարգը ստեղծվել է ըստ նախապես կաղմված ծրագրի: Այսպես, նախարարական տների պատմությունը գրվել է ըստ հարցաթերթիկի, որը պարունակել է մոտավորապես այսպիսի կետեր. տոհմի ծագումը, նրա ճնախարարացումը», գրված դիրքը (արքունիքում, արքունի ծառայության մեջ), տոհմի ներկայացուցիչների բարի և չար գործերը, ապա և տոհմի անկումը: խորենացին լրացրել է այն իր «Պատմության» մեջ գործող նախարարական 50 տոհմից յուրաքանչյուրի համար, իհարկե, ըստ տվյալների ընձեռած հնարավորության, և ղեկավարել ստացված համակարգված նյութը «Պատմության» մեջ, ըստ ժամանակագրության:

Գ. Սարգսյանի ապացույցներով՝ նմանօրինակ ձևով է ստեղծվել և «Պատմության» 2-րդ և 3-րդ գրքերն ընդգրկող ժամանակագրական համակարգը: խորենացու ժամանակագրական երկու տեսակի տվյալները (բացարձակ՝ «այսինչ արքան գահավորել է այսքան տարի» և հարաբերական՝ «այսինչ արքան գահակալել է այսինչ օտար թագավորի այնինչ տարվանից մինչև այնինչ տարին») ցրված են «Պատմության»

II և III դրքերի ողջ շարադրանքով մեկ: Հավաքելով և դասավորելով դրանք՝ ստացվում է սլացիկ, միասնական համաժամանակյա ժամանակագրական համակարգ, այսպես կոչված՝ կանոն («Մովսես Խորենացու ժամանակագրական համակարգը», Երևան, 1965), որը և կազմում է «Պատմության» ողնաշարը: Ըստ Գ. Սարգսյանի, համակարգ են կազմում նաև Խորենացու՝ հատուկ անունների (տոհմանուններ, անձնանուններ, տեղանուններ) ժողովրդական ստուգաբանություններ:

Անդրադառնալով Խորենացու երկում իր աղբյուրների բաղմաբանակ հղումներին, որոնց վրա երկար և հաճախ անսպառազ տրեւել են Խորենացիագետները, Գ. Սարգսյանը չի կասկածում, ու մասամբ նաև հիմնավորում է, որ դրանք համակարգի ձևով պատկերացվելու դեպքում էական չափով իրենց բացատրությունը կստանան:

Ի դեպ, չի շրջանցվել նաև Խորենացիագիտության առանցքային համարվող առեղծվածը՝ Պատմահոր ապրելու ժամանակի խնդիրը, որպես կարևոր փաստարկ նրա՝ 5-րդ դարին պատկանելու տեսակետներին, բերելով Դավիթ Անհաղթի քաղումը Խորենացուց:

Ահա, ըստ Գ. Սարգսյանի նշված և ուրիշ համակարգերը միավորվելով և սերտաճելով մեկ գերհամակարգի, տվել են «Հայոց պատմություն» կոչվող միակտուր կոթողը (Քլիվլենդ, 1992):

«Հայոց պատմություն» բազմաթիվ շեղումները մեր իմացած հավաստի պատմությունից Գ. Սարգսյանը բացատրում է Պատմահոր՝ հունա - հռոմեական պատմագրության դասական գործերին (Հերոդոտոս, Քսենոփոն, Ստրաբոն, Տակիտոս, Պլուտարքոս, Դիոն, Ապիանոս, Ամիանոս) անժանոթ լինելու

հանգամանքով: Միևնույն ժամանակ նա ցույց է տալիս նաև, որ իր ձեռքի տակ եղած նյութի հիման վրա խորենացին պահպանել է ահռելի քանակությամբ հավաստի տվյալներ հայոց հնագույն պատմության, երկրի ներքին կյանքի, հեթանոսական կրոնի, բանահյուսության, պատմության պարբերացման ու ժամանակագրության, պատմագրության, այլև հարևան և հեռավոր երկրների մասին (Երևան, 1991):

Իհարկե, այս ուղղությամբ Գ. Սարգսյանից առաջ էլ շատ մեծ աշխատանք է կատարվել, սակայն նրա բերած սկզբունքային նորությունն այլ է: «Հեղինիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես խորենացին» իր մենագրության մեջ նա, անդրադառնալով խորենացուց 3,5 և ավելի հարյուրամյակ առաջ տեղի ունեցածին, Պատմահորը և, ընդհանրապես միջնադարյան պատմագրությանը՝ հասնելու ճանապարհների խնդրին, էական բայլ է արել հայտնաբերելու այդ տեղեկատվության հոսքի, բացի ժողովրդի հիշողությունից և բանահյուսությունից՝ նաև իրական գրավոր ուղիները, մի շարք համոզիչ փաստերով ցուցադրելով հիշյալ խնդրում Հայաստանի հեթանոսական մեհյանների, բրմության դերը: Այսպես, օրինակ, նրան հաջողվել է ցույց տալ, որ այդ ճանապարհով, մեհյաններում իրականացվող արքայական դինաստիայի պաշտամունքի բերմամբ, նրանց արխիվներում պահպանվել են և խորենացու միջնորդությամբ մեզ են հասել ոչ միայն հայոց թագավորների մասին նյութեր, այլև Պարթև Արշակունիների՝ գիտությանը հայտնի առավել հավաստի արքայացանկը: Նման գրավոր ուղիների բացահայտումն է, որ թույլ է տալիս խորենացու ականբեաբար հավաստի տեղեկությունները համարել ոչ թե պատահական զուգահեռություն, այլ օրինաչափ երևույթ:

Չենք կարող շրջանցել նաև Գ. Սարգսյանի բանավիճային անդրադարձը՝ «Հայոց պատմության» 19-րդ դարավերջի 3 ժառանգի և շիկացած, այնուհետև ննջող գերքննադատությունը՝ այդ երկի անգլերեն գերազանց թարգմանության հեղինակ Լ. Թոմսոնի կողմից մեր ժամանակներում վերահիշմանաց-նելու կապակցությամբ: Իր գլխավոր փաստարկումները Գ. Սարգսյանն ուղղել է գերքննադատների այն ամենահիմնական կետի դեմ, ըստ որի «Հայոց պատմությունը» պիտանի չէ որպես պատմական աղբյուր (Նրևան, 1991): Մյուս կողմից նա անդրադարձել է նաև մեր օրերում մոդայիկ դարձած խորհ-նացու երկի թերքննադատությանը, սլարգապես միջնադարին հատուկ անքննադատ ընկալմանը, որը, յուրովի, ոչ պակաս չափով է խաթարում Պատմահոր վարկը, քան գերքննադա-տությունը (Նրևան, 1986, 1991):

Գ. Սարգսյանի խորհնացիադիտական աշխատությունների հրապարակ գալը պատմագիտական այնպիսի վերընթաց քայլ էր, որ իրենով նշանավորեց Մովսես Խորենացու և նրա «Հայոց պատմության» հետ կապված պրոբլեմների ուսումնա-սիրման մի նոր ու բարձր աստիճան:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» վերաբերյալ Գ. Սարգսյանի ստեղծած ինքնատիպ կոնցեպցիան ամենա-սեղմ կերպով շարադրված է նրա՝ 1991 թ. Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակի կապակցությամբ հայերեն, ռու-սերեն և անգլերեն լեզուներով հրատարակված փոքրիկ մենագ-րության մեջ:

Նույն կապակցությամբ լույս տեսավ նաև Գ. Սարգսյանի թարգմանությամբ «Հայոց պատմության» ռուսերեն հրա-տարակությունը, Հ. էմինի թարգմանությունից 100 տարի անց՝ Աշխատանքը կատարվել է Պատմահոր օգտագործած բառա-

գանձի, տերմինների ու արտահայտությունների համարարբա-
ռային հետազոտության, ըստ էության ըմբռնելու, դրանց
ճշգրիտ իմաստը բացահայտելու եղանակով: Թարգմանու-
թյունն աչքի է ընկնում և գրաբար բնագրին իր հարադատու-
թյամբ, և ընտիր ուսերեն լեզվով:

Խորենացին հանգիստ չի տալիս Գ. Սարգսյանին: Հենց
վերջերս նա հրապարակեց «Մովսես Խորենացու Ողբը նոր
մեկնաբանությամբ» հոդվածը, որտեղ ցույց է տրված, որ
Ողբը, նրա երկրորդ մասը, ոչ թե հոռի իրականության վշտա-
հար հոգու տված գնահատականն է, ինչպես բոլորը համոզ-
ված են եղել, այլ ժամանակի ոգով շարադրված և այլ գրա-
կանություններում իր զուգահեռներն ունեցող մարգարեսու-
թյուն, գուշակություն:

Ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանն ունի գիտնականի
իր կայուն սկզբունքները, որոնք պահպանում է սր-
բորեն: Նա մշտապես հաշվի է նստում, իր հետազոտությու-
նների հիմքում դնում պատմական վկայությունները, փաստերը
և դրանց հիման վրա եզրահանգումներ կատարում: Նա մշտա-
պես հակադրվել և հակադրվում է գիտության մեջ պար-
զունակությանը, մակերեսայնությանը, մանավանդ, գավառա-
կանությանը: Գիտական բանավեճերում իր համոզմունքները
պաշտպանելու ժամանակ Գ. Սարգսյանը երբեք գիտության
խնդիրները չի զոհաբերում, թեև ուզե և՛ աչք պահին ողբշունչ
ժողովրդականություն վայելող որևէ կողմնակի նկատառման:

Որպես հայագետ և ասուրագետ Գ. Սարգսյանը քաջ
հայտնի է Արևմուտքում: Զեկուցումներով նա մասնակցել և
մասնակցում է միջազգային բազմաթիվ գիտաժողովների՝ իր
զույգ մասնագիտությունների գծով: Երևանում նա կազմա-
կերպել է սոցիալիստական երկրների անտիկ շրջանի մասնա-

գետների «էյրենե» ընկերության համաժողովը (1976) և Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակի հանդիսավոր տոնակատարությունն ու միջազգային դիտաժողովը (1992):

Գերմանիայի մասնագետների հետ համատեղ Գ. Սարգսյանը երկար տարիներ աշխատում է «Հելլենիստական Բարելոնիայի սոցիալ-տնտեսական պատմության սեպագրական աղբյուրներ» հռահատոր դիվանի վրա:

Պետք է նշել նաև նրա ընդգրկուն, կողմնորոշող գրախոսականներն ակադ. Հ. Մանանդյանի՝ Հին Հայաստանի բաղաժներին և առևտրին նվիրված մենագրության երկրորդ հրատարակության («Вестник древней истории», 1957, № 4), ակադեմիկոս Ա. Տյումենևի՝ Շումերի պետական լստեսութանը նվիրված սովարածավալ մենագրության («Вопросы истории», 1958, № 4), Ա. Նովոսելցևի՝ Անդրկովկասի երկրրներում ֆեոդալիզմի առաջացմանը վերաբերող մենագրության («Вопросы истории», 1983, № 7), ինչպես և «Համաշխարհային պատմության» 1—2 հատորների («Вопросы истории», 1958, № 6) և «Հին աշխարհի պատմություն» հռահատորյակի («Народы Азии и Африки», 1984, № 4) վերաբերյալ:

Գ. Սարգսյանը խմբագրել և հրատարակության է պատրաստել մի շարք երևելի հայագետների՝ Ն. Ադոնցի, Հ. Մանանդյանի, Ստ. Մալխասյանցի, Թադ. Ավդալբեկյանի, Ե. Տեր-Մինասյանի, Գ. Զահուկյանի և այլոց աշխատությունները, վճռորոշ մասնակցություն է ունեցել ընդհանրացնող աշխատությունների ստեղծմանը: Նա հայ ժողովրդի պատմության ութհատորյակի ակադեմիական հրատարակության առաջին հատորի խմբագրի տեղակալն է և հելլենիստական

ժամանակաշրջանի բաժնի, ինչպես և հայ ժողովրդի պատմության 5—6-րդ դասարանների դպրոցական դասագրքերի հին շրջանի գլուխների հեղինակը:

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում նրա՝ շուրջ քառորդդարյա տնօրինության օրոք հաստատությունը, ինչպես և հայ արևելագիտությունը ապրեցին ծրագրված զարգացում: Գ. Սարգսյանն ստեղծել է մի շարք գիտական նոր ուղղություններ՝ Հին Արևելքի (այժմ՝ Սեպագրական քաղաքակրթությունների), Կովկասի և Բյուզանդիայի (այժմ՝ Քրիստոնյա Արևելքի) և արևելյան աղբյուրագիտության բաժինները: Նրա օրոք հիմնադրվել է հոգվածների ժողովածուների ինստիտուտի երեք նոր մատենաշար՝ «Հին Արևելք», «Կովկաս և Բյուզանդիա», «Արևելյան աղբյուրագիտություն», ինչպես և «Խոռոհներ և ուրարտացիներ» մենագրությունների մատենաշարը: Ինստիտուտն այդ շրջանում ձեռք բերեց միութենական միջազգային համարում, համալրվեց մի քանի տասնյակ երիտասարդ որակյալ կադրերով, որոնց մեծ մասը մասնագիտացել էր Մոսկվայի, Լենինգրադի և Թբիլիսիի արևելագիտական կենտրոններում, ուներ երկրագիտական և լեզվական (եվրոպական և արևելյան) լավ պատրաստություն: Ստեղծվեց հայկական արևելագիտական դպրոց: Նշված կադրերի մի մասն այսօր համալրել է Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների, ինչպես և հայ դիվանագիտության անձնակազմը:

Գ. Սարգսյանի գիտական ղեկավարության ներքո թեկնածուական ատենախոսություններ է պաշտպանել տասից ավելի ասպիրանտ: Բավական ծավալուն է նաև նրա դասախոսական գործունեությունը: Վ. Բրյուսովի անվան ռուսաց և օտար լեզուների ինստիտուտում նա դասավանդել է Հին աշ-

խորհի և Հայաստանի պատմություն: Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետում դասավանդել է ասուրագիտական առարկաներ և աքքադերեն (ասուրա-բարելոներեն) լեզուն, պատմության ֆակուլտետում վարել է «Հին հայկական պետականության պատմություն» և «Հելլենիզմը Հայաստանում» հատուկ դասընթացները:

Պատմաբան Գ. Սարգսյանի բանասիրական - լեզվական հիմնավոր պատրաստությունը միաձուլվում է երևույթները կուռ տրամաբանական հիմքի վրա վերլուծելու ի վերուստ տրված անուրանալի տաղանդի հետ: Այդ ամենին եթե ավելացնենք Հին Հայաստանի և Հին Արևելքի պատմության ասպարեզում խոր ու լայն պատրաստությունը, ապա հասկանալի կդառնա, թե ինչու գիտական հասարակայնությունը նրանից մշտապես նոր ծանրալիշի ու ներդրումներ է ակնկալում:

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վ. Բ. ԲԱՐԵՈՒԴԱՐՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Մ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԱՍՈՒՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հազվագեղ է լինում, որ երիտասարդ գիտնականը գիտությունն ուրախ մտնի միաժամանակ երկու իրարից շատ հեռու բնագավառներում և երկուսում էլ հասնելով ականառու հաջողությունների, իր ողջ կյանքի ընթացքում հավատարիմ մնա ընտրված ուղղություններին: 50-ական թթ. հանդես են գալիս Գագիկ Սարգսյանի առաջին հրապարակումները՝ ասուրագիտության և հայագիտության գծով, և միայն քառասուն տարի անց է, որ ասուրագետը և հայագետը հանդիպում են, որպեսզի մանրակրկիտ հետազոտության ենթարկեն սելևկյան շրջանի ասուրաբաշխակալն մի օրագիր՝ գրված բաբելոնյան սեպագրով՝ Հին Հայաստանի թագավորական դինաստիայի տոհմաժառը վերականգնելու նպատակով (տե՛ս Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Bd. 27, 1994, S. 237—239). Կարելի է ավելացնել նաև, որ ասուրագետների ուշադրությունից չի վրիպել Գ. Սարգսյանի իրականացրած՝ Մուսեո իտորենացու «Հայոց պատմության» ռուսերեն հոյակապ թարգմանությունը (Երևան, 1990):

Գ. Սարգսյանի ասուրագիտական վաղ հրապարակումների թվում հատուկ տեղ ունի «Частные клинописные контракты селевкидского времени из собрания Государственного Эрмитажа» (Вестник древней истории, 1955, № 4, с. 136—17) աշխատությունը: Այստեղ, ինչպես և նրա հետագա հրապարակումներում, տեքստերը ներկայացված են

սեպագրական նշանների գրչագիր ընդօրինակմամբ, տառադարձմամբ, թարգմանությամբ և ժանոթագրություններով: Այն տարիներին դա ռազմիրայի աշխատանք էր, քանի որ այդպիսի տեքստերի միայն սահմանափակ քանակություն էր հայտնի, նրանց բառագանձը հաշվի չէր առնվում աքքադե-րենի այն ժամանակվա բառարաններում ու նաև այդ լեզվի՝ սեպագրական վավերագրերի համար կիրառված ուշ բաբե-լոնյան բարբառի առանձնահատկությունները մնում էին դեռ-ևս չպարզված: Ընդ որում, Գ. Սարգսյանից բացի, Ռուսաս-տանում կամ ԽՍՀՄ-ում ոչ ոք չէր զբաղվում սելեկյան շրջանի բաբելոնյան տեքստերով, և նա ստիպված էր այդ բնագա-վառում ինքնուկ զգվարին ճանապարհ անցնել: Այսուհան-դերձ, նրա հրապարակումը օրինակելի էր և մտավ ասուրա-դիտություն ունեցող ֆոնդի մեջ, պարզեցնելով հեղինակին համաշ-խարհային ճանաչում գտած խոշոր ասուրագետի համարում: Սեպագրական տեքստերի օրինակելի հրապարակողի նրա այդ համարումը իր հաստատումը գտավ 1975 և 1977 թթ.՝ Բեռլինի Առաջավորասիական թանգարանի հելլենիստական դարաշրջանի բաբելոնյան սեպագրական վավերագրերի, ինչ-պես և Հայաստանում հնագիտական պեղումների ժամանակ դրսևացած հին բաբելոնյան մի տեքստի նորանոր հրապարա-կումների մեջ: Հետազոտական նպատակներով Գ. Սարգս-յանին են տրամադրվել Չիկագոյի համալսարանի արևելյան ինստիտուտում պահպանվող հելլենիստական դարաշրջանի բաբելոնյան սեպագրական վավերագրերի լուսանկարները, որոնցից երկուսը նա հրապարակեց տառադարձությամբ և թարգմանությամբ (տե՛ս «Древний Восток», 5, 1988):

Գ. Սարգսյանին հետաքրքրել է և շարունակում է հե-տաքրքրել այն ամենը, ինչ վերաբերում է հելլենիստական

Բաբելոնիային. քաղաքների կարգավիճակը և քաղաքային վարչության կառուցվածքը, սեպագրական տեքստերում վկայված հունական օնոմապտիկան, նյութական բարիքների տաճարային բաշխումները, ստրկատիրության պրոբլեմը, ամենատարբեր սոցիալական հաստատությունները և մշակութային պրոբլեմները, հատկապես՝ բաբելոնյան ավանդական և Միջագետքը նվաճողների հին հունական մշակույթի փոխթափանցումը: Մ.թ.ա. առաջին հազարամյակի վերջին հարյուրամյակների Բաբելոնիայի սոցիալական պատմության, տնտեսության և մշակույթի բոլոր այս ասպեկտներն իրենց փայլուն դիտարկումն ու մանրակրկիտ հետազոտությունն են գտել Գ. Սարգսյանի տասնյակ աշխատություններում:

Պատկառելի է նաև Գ. Սարգսյանի վաստակը կադրերի պատրաստման բնագավառում: Հայաստանի գիտությունները ակադեմիայի արևելագիտության իստիտուտում նրա տնօրինության օրոք ստեղծվել է Հին Արևելքի (այժմ՝ Սեպագրական քաղաքակրթությունների) բաժին, որը համայրվեց Հին Արևելքի գրեթե բոլոր տարածաշրջանների մասնագետներով: Գ. Սարգսյանի նախաձեռնությամբ նրանցից շատերը իրենց ասպիրանտական պատրաստությունն են ստացել այն ժամանակվա ԽՍՀՄ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքում (ներկայումս՝ ՌԳԱ Արևելյան մշակույթների սանկպետերբուրգյան ինստիտուտ):

Գ. Սարգսյանի վերջին ասուրագիտական հոդվածները (ասուրագետներ Լ. Կլենգելի և Ի. Օլսների հոբելյանական ժողովածուներում) համոզմունք են ներշնչում, որ նրա գործունեությունը՝ հայագիտությանը զուգահեռ, կշարունակվի նաև այդ ասպարեզում և կտա նորանոր նշանակալից արդյունքներ:

ՌԳԱ թղթակից անդամ Մ. Ա. ԴԱՆԴԱՄԱՆԿ

КРАТКИЙ ОЧЕРК ЖИЗНИ, НАУЧНОЙ, НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Академик Гагик Хоренович Саркисян родился 6 апреля 1926 г. в Ереване, в семье видного литературоведа проф. Хорена Сергеевича Саркисяна. Окончил Ереванскую среднюю армянскую школу им. Н. К. Крупской. В 1946—1950 гг. учился на историческом факультете Ленинградского государственного университета, специализировался по античной истории на кафедре истории древнего мира. Изучал древнегреческий и латинский языки. Здесь его учителями были академик В. В. Струве, профессор С. И. Ковалев, проф. К. М. Колобова и др. Параллельно, на восточном факультете, он посещал лекции по ассириологическим дисциплинам и проходил аккадский (ассиро-вавилонский) и урартский языки у крупного востоковеда И. М. Дьяконова. Под его же руководством он написал дипломную работу «Город и храм эллинистической Вавилонии» на основе неизданных вавилонских клинописных документов, хранящихся в Государственном Эрмитаже. Эта работа, а также соответствующая коллекция клинописных табличек были затем опубликованы на страницах «Вестника древней истории» в 1952, 1953, 1955 гг.

В 1951—1954 гг. Г. Х. Саркисян проходил аспирантуру в Ленинградском отделении Института истории АН СССР под научным руководством проф. М. Е. Сергеевко. В 1954 г. успешно защитив кандидатскую диссертацию под заглавием «Город древней Армении»,

вернулся в Ереван и поступил на работу в Институт истории АН АрмССР младшим научным сотрудником (с 1956 г.—старший).

Дальнейшие вехи продвижения Г. Х. Саркисяна: ученый секретарь Отделения общественных наук АН АрмССР (1956—1962), заместитель директора по науке Института истории той же академии (до 1966 г.), заведующий созданным им Отделом древней истории (до 1971 г.), первый директор новосозданного Института востоковедения АН АрмССР (до 1994 г.), вице-президент Академии наук АрмССР (1988—1990), вновь вице-президент, академик-секретарь отделения гуманитарных наук той же академии (с 1995 г. по наст. время).

Г. Х. Саркисян доктор исторических наук с 1967 г., профессор с 1981 г. В 1974 г. он был избран членом-корреспондентом АН АрмССР, в 1986 г.—академиком.

Ныне Г. Х. Саркисян возглавляет также Отдел клинописных цивилизаций Института востоковедения НАН РА, является председателем ученого совета по защите диссертаций того же института, членом ученых советов Института истории, Института археологии и этнографии НАН РА, Матенадарана им. Маштоца, других научно-исследовательских учреждений. Член редакционных коллегий «Историко-филологического журнала» (Ереван), «Вестника древней истории» (Москва), председатель общества «Армения—Греция», почетный член Сирийского общества истории науки. Был председателем армянского отделения Ассоциации востоковедов СССР.

Научная деятельность Г. Х. Саркисяна с самого начала и по сегодняшний день протекает в двух направлениях—арменоведения и ассириологии¹. Следует

¹ См. ниже, с. 44.

отметить его постоянное стремление к рассмотрению конкретных исторических вопросов на широком историческом фоне. Такой подход обнаруживается с самых первых его шагов в области арменоведения. Так, интерес Г. Х. Саркисяна к городу древней Армении был связан непосредственно с его исследованиями по греческим полисам эллинистического времени, как и по им же открытой «гражданско-храмовой общине» Вавилонии того же периода. Именно их параллельное рассмотрение дало возможность ученому правильно оценить дошедшие до нас очень скудные данные по городу древней Армении.

В своей первой монографии «Тигранакерт. Из истории древнеармянских городских общин» (Москва, 1960) ему удалось показать, что города древней Армении представляли собой одну из разновидностей полуавтономных городских общин, свойственных эллинистическому периоду.

В упомянутой монографии уже затронута также проблема социально-экономического строя древней Армении. В ряде статей и в монографии «О путях социально-экономического развития древней Армении» (Ереван, 1962) он попытался найти решение этой труднейшей спорной проблемы, определив для Армении в системе рабовладельческих обществ древнего мира специфическое место, характеризующееся большими отличиями от классического рабовладения античных обществ. Так, например, в статьях, посвященных дастакертам-агаракам (Ереван, 1962, Париж, 1968), он показал, что статус рабов-«мшаков» древней Армении был весьма близок к статусу крепостного.

Результаты исследований Г. Х. Саркисяна в области политической истории древней Армении изложены в ряде его статей (Ереван, 1965, 1966, 1971, 1981), как

и первом томе восьмитомника «История армянского народа», в принадлежащем его перу обширном разделе «Армения в эллинистическую эпоху» (Ереван, 1971). Из разработанных им вопросов следует отметить три. При скрупулезном рассмотрении греко-римских источников он сумел прояснить представления об исключительно сложном положении Армении на грани III-II вв. до н.э., когда составлявшие Армению четыре царства—Великая Армения, Малая Армения, Софена и Коммагена, в которой также правила ветвь армянской династии Еруандакан,—боролись с Селевкидами за свою независимость. Г.Х.Саркисян раскрыл сходство и различия в судьбе этих четырех государственных образований (Ереван, 1969).

Другой вопрос относится к первой половине II в. до н.э. Г.Х.Саркисяну удалось подвергнуть коренному пересмотру и заново осветить этот исторический период, как и деятельность его «героя»—армянского царя Арташеса I. Последний предстал как один из крупнейших деятелей армянской истории, полководец и реформатор, при котором Армения пережила исторические процессы объединения земель, создание крупного государства с международным престижем, упорядочения экономического и административного строя, крутого подъема авторитета царской власти, основания новой столицы Арташат и т.п. Такая оценка деятельности Арташеса I раскрывает также предпосылки крупных успехов его внука—Тиграна II.

Третий вопрос очень характерен для Г.Х.Саркисяна как арменоведа-ассириолога. Ему удалось решить загадку, связанную с причинами следовавших одно за другим восстаний трех сыновей Тиграна II против своего отца. Для этого им был привлечен совершенно неожиданный источник—вавилонский клинописный астрономический дневник эллинистического времени, в

который, по существовавшему обычаю, вкраплена краткая хроника современных событий. Здесь упоминается сын Тиграна Великого Тигран Младший. Этим была также открыта интересная страница армяно-вавилонских отношений этого позднего периода (Ереван, 1991; Берлин, 1994).

Существенны заслуги Г. Х. Саркисяна также в исследовании иноязычной эпиграфики Армении—арамейских надписей Арташеса I, греческих надписей Гарни и Тигранакерта (Ереван, 1956; Москва, 1966, 1981).

В сфере интересов ученого находятся также проблемы армянской культуры, в частности—вопросы истории дохристианской, домесроповской духовной культуры и языка. Таковы его труды, посвященные обнаружению и исследованию института обожествления и культа царей (и цариц) и их предков, принятых в Армении по примеру крупных эллинистических государств (и имевших, разумеется, также этнографические корни) (Москва, 1960, 1966, Ереван, 1968).

Далее, собрав воедино скудные данные античных и раннесредневековых армянских источников, Г. Х. Саркисян сумел обрисовать целую цепочку существовавшей на почве Армении в домесроповский период грекоязычной историографии, которая тянулась со времен Тиграна II (I в. до н. э.) до IV в. Она, по убеждению ученого, послужила одной из предпосылок и факторов возникновения и пышного расцвета армянской национальной историографии V века, золотого века армянской культуры (Ереван, 1969).

Г. Х. Саркисян затрагивает также проблемы языкознания. Обращаясь к вызывающему споры вопросу о причинах и предпосылках взрывоподобного расцвета армянской литературы в V в., он предложил концепцию существования в Армении предшествующего пе-

риода системы иноязычного (по предложенному им термину—гетерозипического) преподнесения христианского вероучения, при котором греческие или сирийские тексты проповедник преподносил непосредственно в устном переводе на армянский язык. Такая форма проповедования долгое время обслуживала миссионеров, а затем и церковь и, по мнению ученого, с одной стороны, существенно облегчила дело письменных переводчиков Vв. созданием соответствующей армянской терминологии, а с другой—в определенной степени тормозила создание армянских писмен в период до Месропа Маштоца (Ереван, 1978, 1990; Гейдельберг, 1993).

Не обойдена Г. Х. Саркисяном также проблема образования армянского народа и формирования армянской государственности. В работе «Урартская держава и армяне» (Ереван, 1988) он, четко различая феномены происхождения образования народа, старался установить хронологические и географические рамки передвижения этнических групп, причастных к процессу народообразования армян, по возможности выяснить характер и конкретные проявления их исторического взаимодействия. В частности, он сделал удачную попытку прояснить характер и ход распространения армянского этнического элемента по Армянскому нагорью до сложения Урартской державы, во время ее существования и в период после ее падения, вплоть до времени окончания процесса образования армянского народа и образования первого общеармянского государства.

В следующих работах, посвященных этапам исторического развития сохранившейся в «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци легенды-предания о Гайке и Гайкидах, он, в свете данных клинописных источников, дополнил рядом новых аргументов мнение об ау-

тентичности указанной легенды и предложил новую модель ее частичного преобразования в течение времени. (Замена в легенде страны Тегарамы—«Домъ Торгома» в качестве исходного пункта движения Гайка и Гайкидов—Вавилоном, под влиянием Библии). Признанием этой модели существенно вырастает общее соответствие легенды подлинному историческому процессу (Ереван, 1992).

В спектре научных интересов Г. Х. Саркисяна исключительное место занимает «История Армении» отца армянской истории Мовсеса Хоренаци. Эта проблема в своей глубокой и широкой постановке длительно, в течение всей научной деятельности занимала его и обсуждалась в трех его монографиях и десятках статей.

С самого начала Г. Х. Саркисян рассматривал труд Мовсеса Хоренаци с необычной для традиционных исследований об «Истории Армении» точки зрения, стремясь в первую очередь проникнуть в творческий мир, лабораторию ее автора. Так, временно отложив в сторону многочисленные ссылки Мовсеса Хоренаци, он обратился к распознаванию его разнохарактерных источников и их вклада в «Историю» непосредственно из самого текста. Выяснилось, что внешние письменные источники (Библия, Евсевий Кесарийский и др.), помогая Хоренаци в рассмотрении истории своего народа на широком фоне всемирной истории, мало что внесли для истории самой Армении. Г. Х. Саркисян показал также, что наряду с общеизвестными местными письменными домесроповскими источниками (Мар Абас Катина, согласно М. Абегиану,—книга «Сплетение полезных») важнейшее место принадлежит «Храмовой истории» жреца Олюмпа. Наряду с устными источниками (легендами, преданиями, сагами, песнями) он выделил роль материальных источников (изученных и

мысленно восстановленных Мовсесом Хоренаци остатков и руин памятников, городов, крепостей, храмов, каналов и т. п.) в изложении «Истории», выяснил роль языковых источников—часто применяемой Хоренаци этимологии собственных имен, как и роль и место «литературных» источников—стилистического материала, а именно отдельных выражений, отрывков и фраз, почерпнутых историком из приглянувшихся ему трудов.

Следующим шагом Г. Х. Саркисяна в недра творческой лаборатории Мовсеса Хоренаци был ответ на вопрос о том, каким именно образом на основании полученных из столь богатой источниковой палитры (которую Г. Х. Саркисян справедливо сравнивает с широкой источниковой базой современного историка) пестрых и, несомненно, нередко противоречивых сведений была создана столь «изящная и гладкая» (так характеризует Мовсес Хоренаци греческие легенды), полностью лишенная внутренних противоречий «История Армении»

Опять-таки, обращаясь к самому ее тексту, Г. Х. Саркисян обнаружил две ступени или два этапа обработки собранных историком сведений. На первом этапе Хоренаци, согласно своим критериям, распределял материал на три группы—пригодный к использованию (достоверный), непригодный и частично пригодный. Вторую группу он игнорировал, а материал третьей, так сказать, «одостоверивал» (удачное определение М. Абебяном способа извлечения Мовсесом Хоренаци рационального зерна из легенд). На этом этапе была ликвидирована внутренняя противоречивость материала. На втором этапе, по Г. Х. Саркисяну, происходило сведение уже отобранного материала в большие и малые системы. Системы создавались по предварительно составленной программе. Так, например, история на-

харарских (феодалных) родов писалась по вопроснику (анкете), который включал, примерно, такие вопросы: происхождение рода, его «нахараризация» (приобретение нахарарского статуса), занимаемое положение (при царском дворе, на царской службе), добрые и дурные деяния представителей рода, его угасание. Мовсес Хоренаци заполнял этот вопросник на каждый из действующих в «Истории Армении» 50 нахарарских родов, разумеется, в границах возможностей, предоставлявшихся имеющимися данными, а затем вводил этот сведенный в систему материал в свою «Историю» по хронологическому принципу.

Г. Х. Саркисян доказал, что аналогичным способом создана и хронологическая система «Истории», охватывающая ее II и III книги. По тексту рассыпаны хронологические данные двух родов—абсолютные (такой-то царь правил столько-то лет) и относительные (такой-то царь правил с такого-то по такой-то год царя соседней страны). Отобрав из текста и расположив эти данные в соответствующем порядке, мы получаем стройную синхронистическую хронологическую систему, так называемый канон, который и составляет хребет «Истории Армении» (монография «Хронологическая система Мовсеса Хоренаци», Ереван, 1965).

Согласно Г. Х. Саркисяну, аналогичную систему составляет также совокупность «народных» этимологий Хоренаци, охватывающая многие родовые имена, антропонимы и топонимы.

Обращаясь к многочисленным ссылкам на источники, содержащимся в «Истории» Хоренаци, над которыми корпели многие исследователи, Г. Х. Саркисян не сомневается, а частично и обосновывает, что в случае рассмотрения их в виде системы многие загадочные ссылки получают свое объяснение. Кстати, не обойдена

им и полагающаяся осевой проблема Мовсеса Хорена-
ци, относительно времени его жизни. В качестве важ-
ного аргумента в пользу его принадлежности к V в. он
приводит факт текстуальной зависимости от него фи-
лософа VI в. Давида Непобедимого (Ереван, 1979).

Итак, согласно Г. Х. Саркисяну, упомянутые выше
и другие системы, сведенные и слитые в единую супер-
систему, и дали монументальный памятник, именуемый
«Историей Армении» Мовсеса Хоренаци (Кливленд,
1992).

Многочисленные отклонения «Истории» от извест-
ной нам научной истории Г. Х. Саркисян объясняет
тем, что автор не был знаком с классическими труда-
ми греко-римских историков—Геродота, Ксенофона,
Страбона, Тацита, Плутарха, Диона, Аппиана, Аммиа-
на. Одновременно он показывает, что на основании
имевшегося у него под рукой материала Мовсес Хоре-
наци сохранил громадное количество достоверных дан-
ных о древнейшей истории армян, о внутренней жизни
страны, о ее языческой религии, фольклоре, периоди-
зации истории и историографии, как и о соседних и
далеких от Армении странах (Ереван, 1991).

Естественно, что в этом направлении большая ра-
бота проведена и до Г. Х. Саркисяна, однако привне-
сенное им принципиально новое заключается в ином.
В монографии «Армения эпохи эллинизма и Мовсес
Хоренаци» (Ереван, 1966) он, обратившись к вопросу
о путях дохождения до Мовсеса Хоренаци и вообще
до средневековой историографии известий о событиях
3—5-вековой и большой давности, сделал существен-
ный шаг по обнаружению возможности притока этой
информации, помимо памяти народа и фольклора, так-
же по письменным каналам, продемонстрировав на
ряду убедительных фактов роль в этом языческих хра-

мов, жречества Армении. Так, например, ему удалось показать, что именно этим путем, в связи со справлявшимся в храмах культом царской династии, в храмовых архивах сохранились и через посредство Мовсеса Хоренаци дошли до нас материалы не только об армянских царях, но и наиболее достоверный из известных науке список парфянских Аршакидов (Ереван, 1984). Именно раскрытие таких письменных каналов притока информации и дает право считать явное сходство многих сообщений Мовсеса Хоренаци с данными современных описываемым событиям источников не случайным совпадением, а закономерным явлением.

Нельзя обойти молчанием также полемический отклик Г. Х. Саркисяна по поводу воскрешения в наше время Р. Томсоном, автором отличного перевода «Истории Армении» на английский язык, гиперкритики, возникшей в конце XIX в. в отношении этого произведения и в дальнейшем приутихшей. Основную аргументацию Г. Х. Саркисян направил против важнейшего положения гиперкритиков, согласно которому «История Армении» непригодна в качестве исторического источника (Ереван, 1981, 1991). С другой стороны, он обратился и к ставшей модной в последние десятилетия гипокритике труда Хоренаци, к его попросту некритичному, свойственному средневековой восприимчивости, каковое, по-своему, не в меньшей степени, чем гиперкритика, дискредитирует отца армянской истории (Ереван, 1987).

Издание трудов Г. Х. Саркисяна, посвященных «Истории» Мовсеса Хоренаци, было существенным шагом в арменоведении, который ознаменовал собой новую и высокую ступень изучения проблем, связанных с этим трудом.

Созданная по поводу «Истории Армении» Г. Х.

Саркисяном оригинальная концепция в самом сжатом изложении представлена в маленькой монографии, изданной в 1991 г. на армянском, русском, английском языках в связи с празднованием 1500-летия со времени создания этого труда.

В этой же связи вышел в свет также перевод на русский язык «Истории Армении», сделанный Г. Х. Саркисяном через 100 лет после перевода Н. Эмина. Работа выполнена на основании тотального изучения контекстов лексики, терминологии, выражений, применяемых Мовсесом Хоренаци, уточнения их конкретной сущности и смысла, отличается и верностью древнеармянскому оригиналу и отличным русским языком.

Мовсес Хоренаци не дает покоя Г. Х. Саркисяну. Недавно он опубликовал статью «Плач Мовсеса Хоренаци в новой интерпретации», где он показывает, что знаменитый «Плач», его вторая часть, является не горестным описанием печальной действительности, как все были убеждены, а пророчеством, предсказанием, изложенным в духе времени и имеющим свои параллели в других словесностях.

У академика Г. Х. Саркисяна свои устойчивые принципы труженика науки, каковых он скрупулезно придерживается. Это—уважение к историческому факту, свидетельству, как к основе научного исследования, его выводы всегда аргументированы проверенными фактами. Это—неприятие примитивности и поверхностности в научном исследовании, особенно же—провинциализма в науке, выступающего подчас в облике патриотизма. При защите своих научных убеждений в полемике он никогда не приписывает их в жертву каким бы то ни было побочным соображениям, даже если бы они были связаны с воодушевляющими в данное время публику популярными лозунгами.

Как арменовед и ассириолог Г. Х. Саркисян хорошо известен на Западе. Он принимал и принимает участие своими докладами в многочисленных международных научных форумах по своим двум специальностям. В Ереване он организовал два крупных международных форума—конференцию общества античников социалистических стран «Эйрене» (1976) и торжественное празднование 1500-летнего юбилея создания «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци, включая международную конференцию.

Следует отметить также его масштабные ориентирующие рецензии на книги академика Я. А. Манандяна «О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (V в. до н. э.—XV в. н. э.)», изд. второе («Вестник древней истории», 1957, 4), академика А. И. Тюменева «Государственное хозяйство Шумера» («Вопросы истории», 1958, 4), монографию А. П. Новосельцева о происхождении феодализма в странах Закавказья («Вопросы истории», 1983, 7), как и на I и II тома «Всемирной истории» («Вопросы истории», 1958, 6), трехтомник «Истории древнего мира» («Народы Азии и Африки», 1984, 4) и др.

Г. Х. Саркисян подготовил к печати и отредактировал ряд трудов выдающихся арменоведов—Н. Г. Адонца, Я. А. Манандяна, Ст. Малхасянца, Т. Авдалбекяна, Е. Г. Тер-Минасяна, Г. Б. Джаукяна и др., принимал участие в создании обобщающих трудов. Он был зам. главного редактора I тома 8-томного академического издания «Истории армянского народа», автором обширного раздела этого тома «Армения в эллинистический период», как и глав по древнему периоду школьного учебника по истории Армении для 5—6 классов.

В период руководства Г. Х. Саркисяном в течение

почти четверти века Институтом востоковедения НАН РА была выполнена насыщенная программа развития института и востоковедения в Армении. Был основан ряд новых научных направлений, организованы отделы Древнего Востока (ныне Клинописных цивилизаций), Кавказа и Византии (ныне Христианского Востока) и Восточного источниковедения. При Г. Х. Саркисяне были заложены три серии сборников статей — «Древний Восток», «Кавказ и Византия» и «Восточное источниковедение», а также серия монографий «Хурриты и урарты». Институт приобрел союзное и международное признание, пополнился десятками молодых квалифицированных научных кадров, большая часть которых получила свою специализацию в востоковедческих центрах Москвы, Ленинграда, а также Тбилиси и которые имеют хорошую страноведческую и языковую (европейские и восточные языки) подготовку. Была создана школа армянского востоковедения. Часть этих кадров трудится в государственных органах Республики Армения, а также ими пополнены ряды армянских дипломатов.

Под научным руководством Г. Х. Саркисяна прошли аспирантуру и защитили кандидатские диссертации более десяти молодых ученых. Весьма обширна и его педагогическая деятельность. В Институте русского и иностранных языков им. В. Брюсова он читал лекции по истории древнего мира и Армении. На факультете востоковедения Ереванского государственного университета он преподавал ассириологические дисциплины и аккидский (ассиро-вавилонский) язык, на историческом факультете вел спецкурсы «Эллинизм в Армении» и «История древнеармянской государственности».

Основательная филолого-языковая подготовка историка Г. Х. Саркисяна сочетается с данным ему свыше неоспоримым талантом анализа исторических явлений на строжайшей логической основе. Если ко всему этому прибавить его широкую эрудицию в области истории древней Армении и Древнего Востока, то станет понятным, почему общественность постоянно ожидает от него новых весомых научных вкладов.

Академик НАН РА
Доктор исторических наук

В. Б. БАРХУДАРЯН
П. М. МУРАДЯН

АССИРИОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДЫ Г. Х. САРКИСЯНА

Редко случается, что молодой ученый вступает в науку одновременно в двух очень далеких друг от друга областях и, добившись в них выдающихся результатов, остается верным избранным направлениям на протяжении всей своей жизни. В начале пятидесятых годов появляются первые публикации Гагика Хореновича Саркисяна по ассириологии и арменистике, и лишь сорок лет спустя ассириолог и арменист встретились в одном лице, чтобы подвергнуть тщательному исследованию селевкидский астрономический дневник, написанный вавилонской клинописью, для реконструкции династии древнеармянских царей (см. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*. Bd. 27, 1994, S. 237—239). Можно добавить также, что мимо ассириологов не прошел и превосходный перевод «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци, выполненный Г. Х. (Ереван, 1990).

Среди ранних ассириологических публикаций Г. Х. особое место занимает издание «Частные клинописные контакты селевкидского времени из собрания Государственного Эрмитажа» (*Вестник древней истории*, 1955, № 4, с. 136—170). Как и последующие публикации Г. Х., тексты эти были изданы в клинописной прорисовке, транслитерации и с комментариями. В те времена это была пионерская работа, так как лишь ограниченное количество таких текстов было известно, лексика их не учитывалась в существовавших тогда словарях аккадского языка, да и особенности поздневавилонского диалекта этого языка, на котором составлены селевкидские клинописные документы, оставались невыясненными. К тому же никто в России или в СССР до Г. Х. не занимался вавилонскими текстами селевкидского времени, и ему пришлось пройти нелегкий путь самоучки в этой области. Но публикация получилась образцовая и вошла в золотой фонд ассириологии, принеся ее автору репутацию крупного ассириолога,

получившего признание во всем мире. Эта репутация образцового издателя клинописных текстов была подтверждена в 1975 и 1977 гг. новыми публикациями вавилонских клинописных документов эллинистического времени из коллекции Переднеазиатского музея в Берлине, а также одного старовавилонского текста, найденного в Армении во время археологических раскопок. В распоряжение Г. Х. для исследовательских целей были предоставлены фотографии вавилонских документов эллинистического времени, хранящихся в Восточном институте Чикагского университета, два контракта из которых он издал в транслитерации и переводе (см. сб.: Древний Восток, вып. 5, 1988). Г. Х. глубоко интересовало и продолжает интересоваться все, что касается эллинистической Вавилонии: статус городов и структура городской администрации, греческая ономастика, засвидетельствованная в клинописных текстах, храмовая пребенда, проблемы рабства, разнообразные социальные институты, экономические отношения и культурные процессы, особенно взаимопроникновение традиционной вавилонской и греческой культуры завоевателей Месопотамии. Все эти аспекты социальной истории, экономики и культуры Вавилонии последних веков первого тысячелетия до н.э. нашли блестящее рассмотрение и скрупулезное исследование в десятках трудов Г. Х.

Велики заслуги Г. Х. также в подготовке квалифицированных кадров ассирологов. В бытность его директором Института востоковедения Академии наук Армении был создан Отдел Древнего Востока, который имел специалистов почти по всем регионам Ближнего древнего Востока. По инициативе Г. Х. многие из них прошли свою аспирантскую подготовку в тогдашнем Ленинградском отделении Института востоковедения АН СССР (ныне Санкт-Петербургский институт восточных культур РАН).

Недавние ассирологические статьи Г. Х. (в фestsрифтах, посвященных ассирологам Х. Кленгелю и И. Эльснеру) внушают уверенность, что его деятельность в области ассирологии будет продолжаться наряду с арменоведением и даст новые значительные результаты.

Член-корреспондент РАН М. А. ДАНДАМАЕВ

ЛИТЕРАТУРА О ЖИЗНИ И ТРУДАХ Г. Х. САРКИСЯНА

Անասյան Հ. Ս. *Խորհնացու ժամանակագրական համակարգի հարցը* // *Լրաբեր հաս. գիտ. / ՀՍՍՌ ԳԱ.—1966.—№ 1.—էջ 94—101, Գրախոս. Սարգսյան Գ. Խ. Մովսես Խորհնացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական համակարգը .—Եր., 1965.—192 էջ:*

Առաքելյան Բ. Ն. *Գաղիկ Սարգսյան: (Մենդյան 60-ամյակի առթիվ)* // *Լրաբեր հաս. գիտ. / ՀՍՍՀ ԳԱ .—1986.—№ 7. էջ 92—93:*

Առաքելյան Բ. Ն., Մուրադյան Պ. Մ. *Մեր արդյունաշատ պատմաբանը (Ակադեմիկոս Գ. Սարգսյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)* // *Հայաստանի հանրապետություն.—1996.—5 ապր.:*

Խաթաղաբաշյան Վ. Ի., Քոսյան Ա. Վ. Գ. Խ. Սարգսյան: *[Մենդյան 70-ամյակի առթիվ]* // *Պատմա-բանասիր. հանգես / ՀՀ ԳԱԱ.—1996.—№ 1—2.—էջ 269—272:*

Մուրադյան Պ. Մ. Գ. Խ. Սարգսյան: *(Մենդյան 60-ամյակի առթիվ)* // *Պատմա-բանասիր. հանգես / ՀՍՍՀ ԳԱ.—1986.—№ 2. —էջ 206—208:*

Սարգսյան Գաղիկ Խորենի // *Հայկ. ՍՍՌ. գիտ. ակադեմիա: Անձնակազմը. 1943.—1983.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984.—էջ 150:*

Նույնը ռուս. Սարкисян Гагик Хоренович // АН АрмССР. Персональный состав. 1943—1983.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1984.—С. 147.

Սարգսյան Գաղիկ Խորենի // *Հայկ. սովետ. հանրագիտ. Հ. 10.—Եր., 1984.—էջ 221:*

Саркисян Гагик Хоренович // *Милицанд С. Д. Биобиблиогр. словарь советских востоковедов.—М., 1977.—С. 496—497.*

Ջախիկյան Լ. *Монография о городах древней Армении* // *Коммунист (Ереван).—1960—3 дек.—Рец.: Саркисян Г. Х. Тигранакерт. Из истории древнеармянских городских общин.—М.: Изд-во восточ. лит., 1960.—160 с.*

ԱՇԽԱՏԱՐԻՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿ
ХРОНОЛОГИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ ТРУДОВ

1944

[Գրախոսություն] // Սովետ. գրական և արվեստ.—1944.—№ 9.—էջ 92—93: Կրտսիս. Սահյան Ա. Բարեկամները.—Եր.: Պետհրատ, 1944.—106 էջ:

1946

Հայերի և Հայնե (Մահվան 90-ամյակի առթիվ) // Սովետ. գրակ. և արվեստ.—1946.—№ 3.—էջ 78—81:

1951

Указатель собственных имен и географических названий. [К «Ассиро-вавилонским источникам по истории Урарту» И. М. Дьяконова] // Вестн. древней истории / АН СССР.—1951.—№4—С. 283—305.—Соавт.: И. М. Дьяконов, Е. Ф. Яковлева.

1952

Самоуправляющийся город селевкидской Вавилонии // Вестн. древней истории / АН СССР.—1952.—№1.—С. 68—83.

1953

О городской земле в селевкидской Вавилонии // Вестн. древней истории / АН СССР.—1953.—№1.—С. 59—72.

1955

Градостроительство в Армении при Тигране II и вопрос о переселении чужестранцев //Изв. АН АрмССР. Обществ. науки.—1955.—№2.—С. 43—64.

Из истории городской общины в Армении (IV в. н. э.) //Вестн. древней истории / АН СССР.—1955.—№3.—С. 48—62.

Частные клинописные контракты селевкидского времени из собрания Государственного Эрмитажа: (Публикации) //Вестн. древней истории / АН СССР.—1955.—№4.—С. 136—162, 5 л. ил.

1956

Աղբյուրների օգտագործման եղանակը Մովսես Խորենացու մոտ //Բանբեր Մասնաշաղկապների.—1956.—№ 3.—էջ 31—42:

Գառնիի հռոմեական արձանագրության շուրջը //Տեղեկագիր հաս. գիտ. ԼՍՍՐ ԳԱ.—1956.—№ 3.—էջ 45—56:

1957

Положение древних городов Вавилона в эллинистический период //Материалы Первой всесоюз. науч. конференции востоковедов в Ташкенте 4—11 июня 1957 г.—Ташкент.—1957.

Социальная роль клинописной нотариально-правовой системы в эллинистической Вавилонии //Eos (Varsaviae-Vratislaviae).—1957.—48, №2.—С.29—44.

[Рецензия] //Вестн. древней истории / АН СССР.—1957.—№4.—С. 142—146.—Рец.: Манандян Я. А. О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен (V в. н. э.—XV в. н. э.). Изд. 2-е.—Ер.: Изд-во Ерев. гос. ун-та, 1954.—347 с.

1958

[Рецензия] //Изв. АН АрмССР. Обществ. науки.—1958.—№4.—С. 93—96.—Рец.: Гарни.—[Т.] 2. / Аракелян Б. Н. Результаты работ Гарнийской археологической экспедиции 1951—1955 гг. (Ан-

тичный период) //Археол. раскопки в Армении.—№7.—Ер., 1957.—93 с.

[Рецензия] //Вопр. истории.—1958.—№4.—С. 179—187.—Рец.: Тюменов А. И. Государственное хозяйство древнего Шумера.—М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1956.—518 с.

[Рецензия] //Вопр. истории.—1958.—№6.—С. 180—190.—Рец.: Всемирная история. Т. 1, 2.—Соавт.: Бенклиев С. Н., Лурье С. А., Меликишвили Г. А. и др.

1959

Հայկական ՍՍՏ գիտությունների ակադեմիայի հասարակական գիտությունների բաժանմունքի սեկորան: (Լրատու) //Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՏ ԳԱ.—1959.—№ 1.—էջ 300:

Краткий очерк научной, педагогической и общественной деятельности //Яков Амазаспович Манандян. Библиография /Сост. Е. С. Власян, Р. А. Бабаджанян).—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1959.—С. 8—45.

1960

Արեւելագետների համաշխարհային XXV կոնգրեսը: (Լրատու) //Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՏ ԳԱ.—1960.—№ 3.—էջ 221—228: Հեղ-կից՝ Հ. Եղանյան:

Հակոբ Համազասպի Մանանդյան (1873—1952) //Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ.—1960.—№ 2.—էջ 90—101:

О хронологической канве «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци.—М.: Изд-во вост. лит., 1960.—15 с.—(XXV Междунар. конгресс востоковедов. Докл. делегации СССР).

То же на нем. яз. Über den chronologischen Zusammenhang in der «Geschichte Armeniens» von Moses Chorenazi —249.

Тигранакерт. Из истории древнеармянских городских общин.—М.: Изд-во вост. лит., 1960.—160 с. с ил.—(АН СССР. Ин-т востоковедения).

Отчет о командировке в ГДР. (Изучение материалов по социально-экономической истории Древнего Востока).—М., 1961.—4 с.—(АН СССР Всесоюз. ин-т науч.-техн. информ.).

Հին Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղիների մասին.
—Եր.: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962.—94 էջ.—(ՀՍՍՌ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Դաստակերտները և ազարակները V դարի հայկական աղբյուրներում
//Պատմա-բանասիր. հանգես /ՀՍՍՌ ԳԱ.—1962.—№ 6.—էջ 39—53:

Հին Հայաստանի հասարակարգի որոշ առանձնահատկությունների մասին
//Տեղեկագիր հաս. գիտ. /ՀՍՍՌ ԳԱ.—1962.—№ 6.—էջ 39—53:

К вопросу о датировке Тигранакертской греческой надписи
//Историко-филол. журн. /АН АрмССР.—1962.—№1.—С. 226—231.

Об особенностях социально-эконом. развития древней Армении
//Сообщ. АН ГрузССР.—1963.—Т. 32, №2.—С. 495—502.—На груз. яз.

[Примечания к «Книге башен»] //Керам К. Боги, гробницы, ученые.—М., 1963.—С. 393—394.

Հայաստանը մ. թ. ա. II դարում: (Հելլենիստական շրջանի պատմության լուսարանման համար Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» տվյալների սխտեմատիկ օգտագործման փորձ) //Տեղեկագիր հաս. գիտ. /ՀՍՍՌ ԳԱ.—1965.—№ 3.—էջ 57—72:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ժամանակագրական համակարգը. —Եր.: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1965.—192 էջ.—(ՀՍՍՌ ԳԱ պատմ. ին-տ):

Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին.—*Եր.* ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1966.—258 էջ.—(ԳԱ պատմ. ին-տ):

Տիգրան Բ-ի տերութիւնը //Պատմա-բանասիր. հանդես |ՀՍՍՀ ԳԱ.—1966.—№ 1.—էջ 93—112:

Обожествление и культ царей и царских предков в древней Армении. //Вестн. древней истории /АН СССР.—1966.—№2.—С. 3—26.

1967

Սովետահայ պատմագրութիւնը նվաճումները //Պատմա-բանասիր. հանդես |ՀՍՍՀ ԳԱ.—1967.—№ 2—3.—էջ 47—72:—Հեղ-կից՝ Լ. Հ. Բաբայան: Տիգրան Բ-ի և Արտաշատի Բ-ի գահատարինների բախակն բոս Խորենացու //Իրարեք հաս. գիտ |ՀՍՍՀ ԳԱ.—1967.—№ 12.—էջ 66—72:

Изучение истории древней Армении в армянской советской историографии //Вестн. древней истории /АН СССР.—1967.—№2.—С. 201—212.

О двух значениях термина «дастакерт» в ранних армянских источниках //Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран.—М., 1967.—С. 97—101.

1968

Խորենացու «Պատմութիւն» ժամանակագրական համակարգի վերականգնման մասին //Պատմա-բանասիր. հանդես |ՀՍՍՀ ԳԱ.—1968.—№ 1.—էջ 119—146:

Խմբ. Տեր-Մինասյան Ե. Գ. Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմութիւնից |Խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան: Մատենադարան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968.—239 էջ

Les deux significations du terme dastakert dans les anciennes sources arméniennes //Revue des études arméniennes. NS.—1968—T. 5.—P. 43—50.

On the problem of the cults of the hellenistic world (The cult of the royal dynasty in ancient Armenia) //Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums.—Budapest, 1968.—P. 283—292.

1969

Անտիոքոս Գ. Սելևկյանը և հայկական պետությունները // Բանբերք Երևանի համալս.—1969.—№ 1.—էջ 41—61:

Նախամեսրոպյան շրջանի պատմագրությունը // Պատմա-բանասիր. հանդես / ՀՍՍՀ ԳԱ.—1969.—№ 1.—էջ 107—126:

Ներածություն // Ավգալրեզյան Թադ. Հայագիտական ուսումնասիրություններ.—Եր., 1969.—էջ 5—9:

Խմբ. Ազգալրեզյան Թ. Հայագիտական հետազոտություններ / ՀՍՍՀ ԳԱ. Պատմ. ին-տ.-Պատ. խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր., 1969.—490 էջ:

City Land in Seleucid Babylonia // Ancient Mesopotamia. Socio-economic History. A Collection of Studies by Soviet Scholars.—M., 1969.—P. 312—331.

1970

Հիմնադրել տեսություններ Ուրարտուի մասին // Պատմա-բանասիր. հանդես / ՀՍՍՀ ԳԱ.—1970.—№ 3.—էջ 46—64:

Քսենոփոնի կյանքը և սակեղծագործությունը. «Անարասիս» // Քսենոփոն. Անարասիս.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970.—էջ 201—220:

Խմբ. Կրկյաշարյան Ս. Մ. Հին Հայաստանի և Փոքր Ասիայի քաղաքների պատմության գրվածքներ / Պատ. խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970.—215 էջ:

Խմբ. Քսենոփոն. Անարասիս / Պատ. խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970.—283 էջ:

1971

Հայ ժողովրդի պատմություն [ուր հատորով] / ՀՍՍՀ ԳԱ պատմ. ին-տ.: Հ. 1. Հայաստանը նախնադարյան-համայնական և ստրկատիրական կարգերի ժամանակշրջանում / Հ-ի խմբ. Ս. Տ. Երեմյան (պատ. խմբ.), Գ. Խ. Սարգսյան (պատ. խմբ. տեղակալ) և ուրիշ.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971.—991 էջ:

Բովանդ. - ից. Հիլլենիդմը Արևելքում: Հայաստանի միավորումը և հզորացումը Արտաշես Ա-ի օրոք: Հայկական աշխարհակալ տերությունը: Տիգրան Բ.: Հայ - հռոմեական պատերազմը: Հայաստանը Արտավազդ Բ-ի

և նրա հաջորդների ժամանակաշրջանում: Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական կարգը հիլենիստական դարաշրջանում: Հայաստանի պետական կարգը հիլենիստական դարաշրջանում: (Կենտրոնական իշխանությունը: Պետական կառուցվածքի տարրեր): Հիլենիստական թատրոնը Հայաստանում.— էջ 489 —689, 915—918:

Գարձյալ Մովսես Խորենացու ժամանակագրական համակարգի մասին //Պատմա-բանասիր. հանգես լՀՍՍՀ ԳԱ.—1971.—№ 1.—էջ 156—158:

Խմբ. Տեր-Մինասյան Ն. Գ. Պատմա-բանասիրական հետազոտություններ // Խմբ. Գ. Ն. Սարգսյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971.—485 էջ.—(ՀՍՍՀ ԳԱ լեզվի ին-տ):

1972

Հայ ժողովրդի պատմություն (հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը) /Գ. Ն. Սարգսյան, Բ. Ն. Հակոբյան, Ա. Գ. Արրահամյան և ուրիշ.: Խմբ. Մ. Գ. Ներսիսյանի.—Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 1972.—595 էջ:

Բովանդ.-ից. Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն ցեղերը, ժողովուրդները և պետությունները: Հայ ժողովրդի ծագումն ու կազմավորումը: Հին հայկական պետությունը: Հայաստանը, Հոռմը և պարթևները: Հին Հայաստանի մշակույթը: Ֆեոդալական հասարակարգի հաստատումը և հին հայկական պետության անկումը.— էջ 7—164:

Ֆեոդալական հասարակարգի հաստատումը Հայաստանում և հին հայկական պետության անկումը //Պատմա-բանասիր. հանգես լՀՍՍՀ ԳԱ.—1972.—№ 2. — էջ 219—236:

Խմբ. Ադոնց Ն. Հայաստանի պատմություն: Ակունքները. X—IV դդ. մ.թ.ա. //Խմբ. և վերջարանը Գ. Ն. Սարգսյանի.—Եր.: Հայաստան, 1972.—430 էջ:

1973

Մովսես Խորենացին և նրա «Հայոց պատմությունը» //Պատմա-բանասիր. հանգես լՀՍՍՀ ԳԱ.—1973.—№ 2.—էջ 43—60:

Новые данные о городской земле в Селевкидской Вавилонии //Древний Восток. Города и торговля (III—I тыс. до н.э.).—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1973.—С. 185—193.

Ред.: Древний Восток. Города и торговля (III—I тыс. до н.э.) /Отв. ред. Г. Х. Саркисян.—Ер.: Изд-во АН АрмССР.—1973.—243с.

1974

Greek Personal Names in Uruk and the Graeco-Babyloniaca Problem //Acta Antiqua Acad. Scient. Hungaricae.—1974.—T. 22.—Fasc. 1—4.—P. 495—503.

1975

New Cuneiform Texts from Uruk of the Seleucid Period in the Staatliche Museen zu Berlin //Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte. Archaeologische Beiträge.—1975.—Bd. 16.—S. 15—75.

1976

Թադևոս Ավդալբեգյանի հայագիտական ուսումնասիրությունները (Մենդյան 90-ամյակի առթիվ) //Պատմա-բանասիր. հանդես /2002 թվ.—1976.—№ 2.—էջ 49—56:

Մովսես Խորենացի //Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները. V—XVIII դարեր /Երևանի պետ. համալս. Հայագիտ. հետազոտ. կենտրոն.—Եր.: Երևանի պետ. համալս. հրատ., 1976,—էջ 70—86:

Греческая ономастика в Уруке и проблема Граеко-Babyloniaca //Древний Восток /АН АрмССР.—1976.—[Вып.] 2.—С. 181—217.

Игорь Михайлович Дьяконов (к шестидесятилетию со дня рождения //Древний Восток/АН АрмССР.—1976.—[Вып.] 2.—С. 265—282.

Черты эллинизма в духовной культуре древней Армении. /Доклад, прочит. на XIV Междунар. конфер. ученых-античников соц. стран «Эйрене» (Ереван, 18—23 мая 1976г.)//Историко-филол. журн. /АН АрмССР.—1976.—№3.—С. 51—62.

Черты эллинизма в духовной культуре Древней Армении; Довольствие в городе поздней Вавилонии—аналог полисных раздач //Тезисы докладов XIV Междунар. конфер. античников соц. стран.—Ер., 1976.—С. 382—385.

1977

Проблемы истории Древнего Востока и древней Армении в советской армянской историографии (1967—1977 гг.) // Вестн. древней истории / АН СССР.—1977.—№4.—С. 121—136.

Bruchstücke von seleukidischen Wirtschaftstexten aus Uruk in den Staatlichen Museen zu Berlin // Altorientalische Forschungen. Berlin.—1977.—[В.] 5.—S. 81—89.

1978

Սուրբ Երեմյան [Ծնդկան 70-ամյակի առթիվ] // Պատմա-բանասիր. հանդես / 2002 թվ.—1978.—№ 2.—էջ 252—256:

Довольствие—isqu в городе поздней Вавилонии—аналог полисных раздач. (Постановка вопроса) // Древний Восток / АН АрмССР.—1978.—[Вып.] 3.—С. 88—106.

К предыстории армянской письменности: [Доклад] на II Междунар. симпозиуме по арм. искусству / АН АрмССР. Ин-т искусств.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1978.—10 с.

То же на франц. яз.: De la préhistoire de l'écriture arménienne.—Ер., 1978.—11 р.

1979

Խմբ. էդիթորիական ժ. Գ. Հայաստանը և Սելևկյանները [Պատմ. խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր.: 2002 թվ հրատ., 1979.—127 էջ:

Институт востоковедения АН Армянской ССР // Народы Азии и Африки.—1979.—№6.—С. 135—143.

Мойсей Хоренский и Давид Непобедимый. (Опыт установления источниковедческой связи) // Кавказ и Византия / АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1979.—Вып. 1.—С. 67—72.

Черты эллинизма в духовной культуре древней Армении // Проблемы античной истории и культуры. Докл. XIV Междунар. конфер. античников соц. стран «Эйрене» / АН СССР. Отд-ние истории. АН АрмССР. Отд-ние истории и экономики.—Ер., 1979.—С. 18—24.

Ред.: Проблемы античной истории и культуры. (Докл. XIV Междунар. конфер. античников соц. стран «Эйрене») / АН СССР. АН АрмССР. Отд-ние истории и экономики. Ред. кол.: Б. Б. Пиотровский (отв. ред.), Е. С. Голубцова, Г. Х. Саркисян и др.—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1979.—507 с.

1980

История армянского народа: С древнейших времен до наших дней / Г. Х. Саркисян, Т. Х. Акопян, А. Г. Абрамян и др. Под ред. М. Г. Нерсисяна—Ер., 1980.—458 с.

Из содерж.: Гл. 1. Древнейшие племена, народности и государства Армянского нагорья. § 2. Каменный и бронзовый века на территории Армянского нагорья. (§ 3. Древнейшие этнические образования на территории Армянского нагорья и сопредельных стран. § 4. Государство Урарту). Гл. 2. Образование армянского народа и древнеармянского государства. Гл. 3. Армения, Рим и парфяне. Гл. 4. Общественно-политический строй и культура древней Армении. Гл. 5. Установление феодального общественного строя и падение древнеармянского государства.—С. 11—100.

К вопросу о характере и периодизации материальной культуры Армении эллинистического периода // Всесоюзн. симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Тезисы докладов.—Ер., 1980.—С. 74—75.

К предыстории армянской письменности. (Доклад, прочитанный на II Междунар. симпозиуме по арм. искусству) // Кавказ и Византия. / АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1980.—Вып. 2.—С. 15—20.

1981

Հայ ժողովրդի պատմություն Հ. 1. Հնագույն ժամանակներից մինչև 18-րդ դարի վերջը: / Հատորը գրել են՝ Գ. Խ. Սարգսյանը, Մ. Գ. Ներսիսյանը, Ս. Տ. Երևմյանը և ուրիշ.—Թեհրան, 1981.—312 էջ.—(Երևանի պետ. համալս.): Պարսկ. լեզվ.:

Խմբ. Հայ ժողովրդի պատմության քրեատմատիա: Հ. 1. Հնագույն ժամանակներից մինչև IX դարի կեսերը / Կազմողներ՝ Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Գ. Արրահամյան: Խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան, Լ. Ա. Խուրշուդյան.—Եր.: Երե-
վանի համալս. հրատ., 1981.—944 էջ:

О провинциях и провинциальных канцеляриях в древней Ар-
мении // Древний Восток и мировая культура.—М., 1981.—
—С. 98—102.

1982

Հելլենիստական մշակույթը և Հայաստանը // Հանրապետ. հինգերորդ
գիտ. կոնֆերանս՝ նվիրված Հայաստանի մշակույթի և արվեստի պրոբլեմ-
ներին: Զեկուցումների թեզեր / Երևանի պետ. համալս.: ՀՍՍՀ ԳԱ արվեստի
ին-տ.—Եր., 1982.—էջ 182—184:

Նույնը ևս. Эллинистическая культура и Армения // У респ.
науч. конф. по проблемам культуры и искусства Армении. Тез-
докл.—Ер., 1982.—С. 392—393.

Мовсес Хоренаци // Видные деятели армянской культуры
(V—XVIII века) / Ерев. гос. ун-т. Центр. арменовед. исслед.—Ер.,
1982.—С. 56—67.

Ред.: Видные деятели армянской культуры (V—XVIII вв.).
(Сборник) / Ерев. гос. ун-т. Центр. арменовед. исслед.; (Ред. и авт.
предисл. Г. Х. Саркисян).—Ер.: Изд-во Ерев. ун-та, 1982.—475 с.

Die Sklaven im Uruk der hellenistischen Zeit // Archiv für Orient-
forschung. (Wien).—1982.—Beiheft 19.—S. 138—143.

Zum Problem des Herrschertitels in Uruk der Seleukidenzeit
// Societies and Languages of the Ancient Near East.—L., 1982.—
P. 333—335.

1983

Խմբ. Մուրադյան Կ. Մ. Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրության
մեջ / Պատ. Խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983.—263 էջ:

Греческая ономастика в Уруке и проблема Сгаесо Babylońska
// Древний Восток / АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1983.—[Т.] 2.
—С. 181—217.

[Рецензия] //Вопр. истории.—1983.—№1.—С. 128—132. Р е ц.: Новосельцев А. П. Генезис феодализма в странах Закавказья. (Опыт сравнительно-исторического исследования).—М.: Наука, 1980.—286 с.

Вавилонская гиря в XVI в. до н.э. с клинописной надписью из раскопок Мецамора //Древний Восток /АН АрмССР.—1983.—Вып. 4.—С. 113—122.—Соавт.: И. М. Дьяконов, Э. В. Ханзадян.

Von der Tempelsklaverei im hellenistischen Babylonien //Iraq. Spring 1983. —Vol. 45, part 1.—S. 131—135.

1984

Գիտական, գիտակազմակերպական և մանկավարժական գործունեության համառոտ ակնարկ //Բարկեն Նիկոլայի Առաքելյան: [Կենսամատենագիտություն].—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984.—էջ 9—20.—Հեղ-կից՝ Գ. Ա. Տիրացյան:

Նույնը ռուս. Краткий очерк жизни, научной, научно-организационной и педагогической деятельности //Бабкен Николаевич Аракелян. [Биобиблиография].—Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1984.—С. 21—30.—Соавт.: Г. А. Тирацян.

Կյանքի, գիտական, մանկավարժական, գիտակազմակերպական և հասարակական գործունեության համառոտ ակնարկ //Սուրեն Տիրգրանի Երեմյան: [Կենսամատենագիտություն].—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984.—էջ 13—27.—Հեղ-կից՝ Վ. Բ. Բարխուդարյան:

Նույնը ռուս. Краткий очерк жизни, научной, педагогической, научно-организационной и общественной деятельности //Сурен Тигранович Еремян. [Биобиблиография].—Ер.: Изд-во АН АрмССР.—1984.—С. 28—42.—Соавт.: В. Б. Бархударян.

Востоковедение //Достижения науки в Советской Армении (1920—1980) /АН АрмССР. Совет по истории естествозн. и техники.—Ер., 1984.—С. 258—264.

[Рецензия] //Народы Азии и Африки.—1984.—№5.—С. 158—166. Р е ц.: История древнего мира. Кн. 1—3 /Под ред. И. М. Дьяконова и др.—М.: Наука, 1982.

Список парфянских Аршакидов в раннесредневековой армян-

ской историографии //Кавказ и Византия /АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1984.—Вып. 4.—С. 130—141.

Эллинизм в Вавилонии и в Армении (опыт типологического сопоставления) //Второй Всесоюз. симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Тезисы докладов.—Ер., 1984.—60—62.

1986

Պատմահայր Հերոդոտոսը //Հերոդոտոս. Պատմություն ինը գրքից.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1986.—էջ 553—578:

Խմբ. Հերոդոտոս. Պատմություն ինը գրքից [Թարգմ. Ս. Կրկյաշարյան, պատմ. խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1986.—651 էջ. — (Գրական հուշարձաններ):

«История Армении» Мовсеса Хоренаци.—/Ерев. гос. ун-т.—Ер., 1986.—55 с.

1987

Նիկողայոս Աղոնցի գլուխգործոցը //Աղոնց Ն. Հայաստանը Հռոմի-նիանոսի գորաշրջանում.—Եր.: Հայաստան, 1987.—էջ 550—565:

1988

Ուրարտական տեքստերը և հայերը: (Հայ ժողովրդի կազմավորման խնդրի շուրջը: Մի հավելում) //Ուրարտու - Հայաստան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988.—էջ 47—126, 169:

Манумиссии в селевкидско-аршакидском Уруке //Древний Восток /АИ АрмССР. Ин-т востоковед. и др.—1988.—[Т.] 5.—С. 41—56.

Некоторые особенности клинописной передачи греческих имен //Третий Всесоюз. симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Тезисы докладов.—Ер., 1988.—С. 78.

Царица Эрато //Кавказ и Византия /АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1988.—Вып. 6.—С. 14—23.

Eine Urkunde über «Deputat» Vergabe aus dem hellenistischen

Uruk //Altorientalische Forschungen.—1988.—[T. 15, 2].—S. 264—268.—Mitaut. J. Oelsner.

1989

Խմբ. Կուն Ն. Ա. Հին Հունաստանի լեզվաբանական ու առասպելները /Թարգմ. Լ. Հախվերդյան, խմբ. Գ. Սարգսյան.—Եր.: Լույս, 1989.—641 էջ:

1990

Հայոց գրական լեզվի նախնական փուլերը պատմաբանի հայացքով //Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ.—1990.—№ 4.—էջ 22—30:

Հուժկու անհատականություն (Մանուկ Արևիկյանի ծննդյան 125-ամյակի առթիվ) //Գրակ. թերթ.—1990.—30 մարտի:

Նախահայրենիքի, ժողովրդի կազմավորման և Ուրարտուի մասին //Պատմա-բանասիր. հանդես /ՀՍՍՀ ԳԱ.—1990.—№ 1.—էջ 23—40:

К предыстории армянской письменности. Доклад, прочит. на II Междунар. симпозиуме по арм. искусству //Кавказ и Византия/ АН АрмССР. Ин-т востоковед.—1990.—Вып. 2.—С. 15—20.

Մովսես Խորենացի. История Армении /Пер. с древнеарм. яз., введение и примеч. Г. Саркисяна; Ред. С. Арсвшатян.—Ер.: Айастан, 1990.—291 с.

1991

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը».—Եր., 1991.—88 էջ: Նույնը ռուս. և անգլ. լեզ.:

«История Армении» Мовсеса Хоренаци/Ерев. гос. ун-т.—Ер., 1991.—87 с.

«The History of Armenia» by Movses Khorenatzi /Yerevan. State University.—Ер., 1991.—123 p.

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» //Հայաստանի Հանրապետություն.—1991.—4 հոկտ.:

«История Армении» Мовсеса Хоренаци //Республика Армения.—1991.—4 окт.

Խմբ. Սարգսյան Ա. Բ. Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմությունը» և Մովսես Խորենացիին Պատմ. Խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան—Եր.: Հայաստանի ԳԱԱ հրատ., 1991.—329 էջ.—(Մատենագրան):

Свидетельство поздневавилонской клинописной хроники об Армении времени Тиграна II //Историко-филол. журн. /АН АрмССР. 1991.—№ 2.—С. 45—54.

L'histoire d'Arménie de Moïse de Khorène et L'Ourartou // Colloque Moïse de Khorène et l'historiographie arménienne des origines.— [Paris, 1991.—P. 1].

1992

Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն: Զեռնարկ միջն. դարոցի 7-րդ դասար. համար [Հեղ. Կոլեկտիվ. —Եր., 1992.—239 էջ]:

Բովանդ.-ից. Գլուխ առաջին. Հին Միջագետք, էջ 8—24: Գլուխ երկրորդ Փոքրասիական երկրներ. § 2. Իրան.—էջ 34—44:

Մեր օրերի իմ բնկալումները //Հայաստանի հանրապետութիւն.—1992.—14, 15 օգոստ.:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» և սեպագրական աղբյուրները: (Հայկի և Հայկյանների առասպելի պատմականություն և զարգացման փուլերի խնդիրները) //Պատմա-բանասիր. հանգես շՄՍՀ ԳԱ.—1992.—№ 2—3.—էջ 27—50:

Babylonian Variant of Hellenism //Proceedings of the XXXII International Congress for Asian and North African Studies.—Hamburg—Stuttgart, 1992.—P. 460—461.

Moses Khorenatsi's «History of Armenia» as a System //Proceedings of the Fourth International Conference on Armenian Linguistics. Cleveland, 1991.—New York, 1992.—P. 213—222.

1993

Հայոց պատմություն: Դասագիրք հանրակրթ. դպրոցի 5—6-րդ դասար. համար.—Եր.: Լույս, 1993.—320 էջ:—Հեղ.-կից. Վ. Բ. Բարխուդարյան, Հ. Գ. Մարգարյան, Պ. Ա. Զորանյան:

Բովանդ.-ից. նախնադարյան հասարակությունը Հայկական լեռնաշխարհում: Հայ ժողովրդի ծագումը և կազմավորման սկիզբը: Վանի թագա-

վերաբերումը (Ուրարտու)։ Համահայկական պետությունը։ Մեծ Հայքի պետության վերելքը։ Հայաստանը հզոր աշխարհակալ պետություն։ Տիգրան 2-րդ Մեծ։ Հայաստանը Հռոմի և Պարթևների միջև։ Հայաստանը 1—3-րդ դարերում։ Հին Հայաստանի տնտեսական կյանքը և պետական կարգը։ Հին Հայաստանի մշակույթը։ Ավատատիրությունը Հայաստանում և քրիստոնեության ընդունումը։ Պայքար անկախության պահպանման համար։ Վաղ միջնադարյան Հայաստանի մշակույթը։—էջ 9—125, 160—177։

Les phases préliminaires de la langue littéraire arménienne vues par un historien //Armenia and the bible. Papers Presented to the International Symposium Held at Heidelberg. July 16—19, 1990. Edit. by Christoph Burchard.—Atlanta, Georgia, 1993.—P. 195—206.

1994

Հայագիտություն. հարցեր և հարցադրումներ։ (Զեկույցում, ընթերցված 1994 թ. նոյեմբ. 23-ին՝ ՀՀ ԳԱԱ հումանիտար դիտ. բաժանմունքի ընդլայնված նիստում) //Նպատակ.—1994.—29 դեկտ.։

Eine Ergänzung zur Rekonstruktion der Artasesidenbynastie Armeniens nach dem Seleukidischen astronomischen Tagebuch BM //Archeologische Mitteilungen aus Iran. (Herausgegeben vom deutschen archäologischen Institut Abteilung Teheran).—1994.—Band 27.—S. 237—240.

1995

Ինքնորոշում և կողմնորոշում. Մեծ Հայքի վերելքի շրջան //Ինքնություն /Հումանիտար հետազոտությունների հայկական կենտրոն. 1.—Եր., 1995.—էջ 89—100։

Das Land Ararat. Umriss einer Frühgeschichte //Armeniens. Wiederentdeckung einer alten Kulturlandschaft.—[Bochum, 1995].

1996

Հայոց պատմություն։ Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 5—6-րդ դասարանների համար.—2-րդ վերամշակ. հրատ.—Եր.։ Լույս, 1996.—287 էջ.—Հեղ-կից. Հ. Մարգարյան, Վ. Բարխուդարյան, Պ. Զորանյան։—Տե՛ս 1993 թ.։

Մովսես Խորենացու նախաբարական տոհմերի ցանկը //Պատմա-բանասիր. հանդես /22 ԳԱԱ.—1996.—№ 1—2.—էջ 73—90:

Խմբ. Ղլեշյան Վ. Բ. Նոր պատմություն: (17-րդ դարի երկրորդ կես—1918 թ.): Գասադիրք միջն. դպրոցի 9-րդ դասար. համար /խմբ. Գ. Խ. Սարգսյան, Մ. Զուլալյան.—Եր.: Լույս, 1996.—399 էջ:

Խմբ. Մուրադյան Պ. Սուրբ Շուշանիկի վկայարանությունը: Բնագիր և հետազոտութ.—Եր.: Գիտություն, 1996.—218 էջ:

1997

Մովսես Խորենացու Ողբը նոր մեկնաբանությամբ //Պատմա-բանասիր. հանդես /22 ԳԱԱ.—1997.—№ 1.—էջ 119—130:

Բ. Ն. Առաքելյան: (Մենդյան 85-ամյակի առթիվ) //Պատմա-բանասիր. հանդես /22 ԳԱԱ.—1997.—№ 1.—էջ 224—226.—Հեղ-կից՝ Ա. Ա. Քալանթարյան:

Hellenismus in Babylonien //Altorientalische Forschungen.—1997.—24,2.—S. 224—232.

ԳԱԳԻԿ ԽՈՐԵՆԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

(Կենսամատենագիտություն)

ГАГИК ХОРЕНОВИЧ САРКИСЯН

(Биобиблиография)

Հրատ. խմբագիր Ա. Վ. Հովակիմյան, Ս. Մ. Դանիելյան

Տեխ. խմբագիր Վ. Զ. Ստեփանյան

Հանձնված է շարվածքի 14.04.98 թ.: Ստորագրված է տպագրության
29.06.98 թ.: Չափը $70 \times 106^{1/32}$: Թուղթ № 1: Տառատեսակ «Գրքի
սովորական»: Բարձր տպագրություն: Պայմ. 2,02 մամ.,
տպագր. 4,0 մամուլ: Տպաքան. 200: Պատվեր № 4: Գինը՝ պայմանագրային:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 375019, Երևան,
Մարշալ Բաղրամյան պող. 24գ:

Издательство «Гитутюн» НАН РА, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна, 24 г.

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
378410, ք. Աշտարակ, 2:

Типография Издательства «Гитутюн» НАН РА,
378410, г. Аштарак, 2.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

22 դիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Գագիկ Խո- րենի Սարգսյանի կյանքի և գործունեության հիմնական տարե- թվերը	5
Կյանքի, դիտական, դիտակազմակերպական և մանկավարժական գոր- ծունեության համառոտ ակնարկ	9
Գ. Սարգսյանի ասուրագիտական աշխատությունները	26
Գրականություն Գ. Խ. Սարգսյանի կյանքի և աշխատությունների մասին	46
Աշխատությունների ժամանակագրական ցանկ	47

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Основные даты жизни и деятельности академика НАН Рес- публики Армения Гагика Хореновича Саркисяна	7
Краткий очерк жизни, научной, научно-организационной и педагогической деятельности	29
Ассириологические труды Г. Х. Саркисяна	44
Литература о жизни и трудах Г. Х. Саркисяна	46
Хронологический указатель трудов	47

